

VSKS-tieto

**Euroopan esihistoriallisten kulttuuri- ja
väestövirtausten kehitys ja saapuminen Suomeen
Karjalankannaksen kautta: kulttuurien kohtalo
globaalien kriisien paineessa**

Timo Miettinen

VSKS-tieto-sarjassa julkaistaan Viipuria ja sen lähialueita käsittelevää yleistä tietokirjallisuutta. Sarjan taittopohjat on rahoitettu Suomen tiedekustantajien liiton tuella vuonna 2023. Liiton toiminta rahoitetaan tekijänoikeusjärjestö Kopiosto ry:n keräämillä tiedejulkaisujen käyttökorvauksilla ja nimellisillä jäsenmaksuilla.

Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura on tieteellinen seura, jonka tarkoituksena on lisätä tietoa Viipurin ja sen lähialueiden historiasta. Seura on perustettu vuonna 1845.

VSKS-tieto 2

Euroopan esihistoriallisten kulttuuri- ja väestövirtausten kehitys ja saapuminen Suomeen Karjalankannaksen kautta: kulttuurien kohtalo globaalien kriisien paineessa

Timo Miettinen

Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura, Helsinki 2025. 37 sivua.

ISSN 2984-5378

Filosofian kandidaatti Timo Miettinen (s. 1937) on suomalainen arkeologi, joka tunnetaan yli 20 kalliomaalauksen löytäjänä ja tutkijana. Hän on työskennellyt Museovirastossa kuntainventoijana laajalti itäisen Suomen alueella ja tehnyt pitkän työuran Kymenlaakson maakuntamuseossa arkeologian amanuenssina. Hänen monivuotisen rökkiöhaudaprojektinsa kaivaustutkimukset

osoittavat vakuuttavasti, että pronssi- ja rautakaudella löytököyhinä pidetyllä itäisen Suomenlahden pohjoisrannikolla onkin vallinnut kansainvälisesti linkittyneet kulttuurinen ja todennäköisesti myös väestöllinen jatkuvuus kivikaudelta metallikauden kautta historialliseen aikaan. Se viittaa osaltaan siihen, että Karjalankannaksenkin esihistoriallinen profiili on todennäköisesti tunnettua rikkaampi ja vaatisi siten paljonkin uusia kaivaustutkimuksia. Maamme tihein kalliomaalauskeskittymä Kymenlaakson pohjoisosan järviolueella on tarjonnut myös kiintoisan tutkimuskohteen ja aiheen lukuisille julkaistuille tutkimuksille.

Johdanto

Karjalankannaksella on ollut monessa mielessä keskeinen asema Suomen esihistoriassa. Esihistorian kehitykseen oleellisesti vaikuttanut geologinen ilmiö, jääkauden jälkeinen maankohoaminen ja rannansiirtyminen, on aiheuttanut ja ohjannut tälläkin seudulla voimakkaita väestöllisiä virtauksia ja kulttuurisia muutoksia. Ne ovat muodostaneet vuosituhsien mittaan maamme asutuksen ja kulttuurin perustan.

Rannikot ja niihin sitoutuneet kulttuurit ovat siirtyneet jatkuvasti vuosituhsien aikana Itämeren muinaisvaiheiden, etenkin Litorinameren, kehityksen mukana yhä alemmaksi merestä paljastuvalle maalle. Karjalankannaskin on noussut vähitellen esiin mannerjään kasaamaksi, Itämerestä nousevaksi harjanteeksi. Muutamat Karjalankannaksen keskeltä tavatut esihistorialliset löydöt, kuten Antrean verkko, ovat olleet alun perin muinaismeren pohjalöytöjä. Karjalankannas tarjosi erinomaisen etenemistä pohjoiseen työntyville uudisasukkaille, lukuisia etnisiä ryhmiä edustaville muinaistulokkaille. Karjalankannaksen esihistoria tarjoaakin erinomaisen kuvan Euroopan jääkauteen varhaisasutuksen monipuolisesta kulttuurisesta rikkaudesta.

Pioneeriasutuksen saapuminen Karjalankannaksen maasillan kautta

Jääkauden autioittaman Euroopan ja sen pohjoisosan asuttaminen ilmentää varsin havainnollisella tavalla ihmisen, Afrikassa kehittyneen Homo sapiensin, populaatiodynamiikkaa ja sen toimintatapoja. Kyse on koko evoluutiossa ainutkertaisesta ja ympäristöä oleellisesti muuttaneesta yhden poikkeuksellisen ekspansiivisen eläinlajin suorittamasta maailmanvalloituksesta. Kilometrien paksuisen, maaperää voimakkaasti muokanneen mannerjään alta paljastuneen Euroopan fyysinen ympäristö edustaa lähes ainutlaatuisen rikasta ja antoisaa monimuotoisuutta uudisasutuksen kannalta katsottuna. Euroopasta muodostuikin vuosituhsien väestövirtausten ansiosta etnisesti ja geneettisesti monipuolisin maapallosa, jossa ihmisen luoma sivilisaatio on kehittynyt pidemmälle kuin missään muualla, niin hyvässä kuin pahassakin.

Euroopan mutkittävän merellisen rantaviivan pituus ja sen erilaiset vesistötyypit suurine jokineen muodostivat ravintolähteineen ja kulkuväylineen vastustamattoman vahvan vetovoimatekijän monipuoliselle uudisasutukselle. Vesistöt tarjosivat kaloineen, simpukoineen ja hylkeineen ympärivuotisen ravintolähteen toisin kuin maa-alueet vaeltavine, vaikeasti pyydystettävine nisäkkäineen.

Varhaisimpien pyyntikulttuurien väestöt kulkivat usein uhkarohkean ja valloitushaluisen pioneeriasutuksen, pyyntiryhmien, seuraajina tärkeimpien riistaeläinten joukkovaellusten mukana ja jälkijoukkona. Väestöt suuntautuivat jääkauden jälkeisinä ihmisvirtoina etelästä ja kaakosta pohjoista kohti. Neuvokkaat ja äärimmäisen maastokelpoiset pioneeriasuttajat osasivat käyttää varsin tehokkaasti hyväkseen fyysisen ympäristön rakenteita ja

ominaisuuksia. Jos vesistön kiertämiseen tai ylittämiseen tarjolla olevia maasiltoja on käytetty jo vuosituhansien ajan. Karjalankannas, joka sijaitsee Itämeren itäosan ja Euroopan suurimman järven Laatokan välissä, on tästä erinomainen esimerkki. Tämä luonnonmaantieteellisesti Fennoskandiaan kuuluva alue on väestö- ja kulttuurivirtausten kulkuväylänä miltei omaa luokkaansa pohjoisessa Euroopassa. Kauttakulun ja kaupankäynnin lisäksi alue on ollut myös merkittävä kiinteä asutuksen ja sen kulttuurisen kehityksen kannalta.

Kannaksen maasillalla on ollut suuri merkitys koko Suomen alueen asuttamisessa etenkin sen alkuvaiheessa. Väestö- ja kulttuurivirtaukset ovat levinneet maahamme osin ja jopa ennen kaikkea sen kautta vuosituhansien mittaan, eräänlaisen heiluriliikkeen mukaisesti. Arkeologiset tutkimukset ovat osoittaneet jo pitkään, että Suomi on geneettisesti ja etnisesti maanosamme monipuolisimpia maita. Uusi muinaisgenomiin, DNA:han, keskittyvä tutkimusmenetelmä paljastaa lisää tietoa menneisyytemme juurien haaroista ja syvyydestä.

Veiksel-jääkausi päättyi Pohjois-Euroopassa noin 11 500 vuotta sitten nykyisen geologisen aikakauden holoseenin alkaessa. Jääkauden kasaama hiekkaharjanne, Karjalankannas, nousi vähitellen muinaismeristä Itämeren vaiheiden saatossa. Kannaksen sisäosat kuuluvat ensimmäisiin maankohoamisen merestä paljastamiin Karjalan osiin ja jo 10 000 vuotta sitten Karjalankannas oli saanut miltei nykyisen perusmuotonsa, kuitenkin aluksi ilman suoraa maayhteyttä. Vuoksenlaakso ja Kannaksen pohjoisosa saivat lopullisen geologisen rakenteensa Kannaksen halki virtaavan Suur-Saimaasta alkunsa saavan joen, Vuoksen, syntyttyä 5 700 vuotta sitten Vuoksenniskan murtumisen seurauksena.

Laatokan pinta nousi tuolloin huomattavasti peittäen alleen lukuisia sen rantojen kivikautisia asuinpaikkoja. Laatokan pinta laski taas peräti yli kymmenen metriä Nevan puhjettua noin 3 300 vuotta sitten jääkauden jälkeisen maan kallistumisen takia. Tällöin paljastuneet hedelmälliset alankomaat tarjosivat erinomaisen kasvualustan rautakautiselle talonpoikaiskulttuurille. Vuoksen monet suuhaarat ovat muokanneet oleellisella tavalla Laatokan länsirannan asutusta ja kulttuuria. Ristiretkiajan karjalaisen kulttuurin rikas keskittymä sijoittui Vuoksen pohjoisimman suuhaaran alueelle Käkisalmissa, johon rakennettiin linna, samoin Vuoksen eteläisen suuhaaran tuntumaan Viipuriin.

Kuva 1: Käkisalmen linna mainitaan ensimmäisen kerran historiallisissa lähteissä 1294/1295. Kuva Pirjo Uino 1994.

Kuva 2: Viipurin linna mainitaan ensimmäisen kerran historiallisissa lähteissä 1293. Kuva Aleksandr Saksa.

Milloin ensimmäiset ihmiset, pioneeriasuttajat, vaelsivat Karjalankannaksen alueelle ja keitä he olivat? Lähimmäksi heitä saatamme päästä Antrean (Vuoksenrannan) Korpilahden maailmankuulun verkkolöydön kautta, jonka kaivaustutkimuksen teki Sakari Pälsi vuonna 1914. Kyseessä on lähes ainutlaatuisen hyvin säilynyt löytökokonaisuus, niin sanottu suljettu löytö, jonka merkitys maamme varhaisimman asutuksen tutkimuksen kohdalla on keskeinen. Muinaismeren pohjasaveen painunut verkko ajoittuu arkeologi Christian Carpelanin mukaan verkon kuidusta saadun kalibroidun radiohiiliajoituksen avulla 8560–8240 eKr. Vedenpinta oli tuolloin noin 30 metriä nykyistä Suomenlahden pintaa korkeammalla. Pajunkuoren niinestä niin kutsutun ryssänsolmun avulla tehdyn verkon silmäväli on noin 6 senttimetriä. Kyseistä solmua on käytetty verkon sidonnassa vielä 1900-luvullakin.

Verkon mukana pohjaan painuneet kivi-, luu- ja sarviesineet osoittavat, että vene on todennäköisesti kaatunut Echineismeren myrskyssä ja vienyt ehkä muinaisen pyyntimiehenkin mukanaan. Pitkä luuharppuuna, jonka reunoihin oli kiinnitetty kvartsiteriä, mikroliitteja, viittaa siihen, että onnettomuus on voinut sattua myös hylkeenpyynnissä keväällä. Paikalta löydettiin myös hirvenluusta tehty kirves sekä kaksi joutsenen putkiluun palaa, jotka voivat olla peräisin jopa huilusta. Löydön kivitaltat on tehty Äänisen viherliuskeesta. Nämä esineet edustavat mesoliittista Baltiasta levinnyttä Kundan kulttuuria. Kulttuurinen moniulotteisuus ilmenee jo esihistoriamme vanhimmissakin löydöissä.

Antrean kalastajan geneettinen tausta juontaa juurensa alkujaan Afrikkaan saakka, jossa ihmislajin edeltäjät ja varhaisimmat edustajat, hominidit, kehittyivät viimeisimpien vuosimiljoonien aikana. Arpapelin voittajaksi selviytyneen kädellisen Homo sapiensin aivoissa tapahtui vajaa 100 000 vuotta sitten syvällinen geneettinen mutaatio, jossa aivojen kantasolut nelinkertaistuvat kahdentumisen sijaan. Tämä synnytti niin sanotun kognitiivisen vallankumouksen: puhekielen, keskeisimmän kommunikaatiovälineemme, sekä kämmenen tarkkuusotteen, jonka avulla sapiens alkoi rakentaa tehokkaita työvälineitä ja aseita. Keihäslingolla tehostetun heittokeihään, "maailman ensimmäisen koneen", avulla lajimme aloitti maailmanvalloituksensa, jonka voimaa voidaan seurata fossiililöytöjen avulla mantereelta toiselle suurriistan, megafaunan, sukupuuttojen kautta. Muut eläinlajit ovat pysytelleet omilla reviireillään, mutta ihminen on vallannut itselleen lähes koko planeettamme omaksi ekosysteemikseen.

Kuva 3: Antrean verkon jäännökset olivat syvällä suossa: etualalla verkon kaarnakohot, keskellä verkon kivekset ja taka-alalla luuesineiden löytökohta. Museovirasto, Arkeologian kuvakokoelma, AKF5060:1. Kuva Sakari Pälsi 1914 (Finna).

Kuva 4: Antrean verkon yhteydestä löydetty luuhuilu, joutsenen luuta. Museovirasto, Arkeologian esinekokoelma, KM6688:28 (Finna).

Antroposeenin, ihmisen valtakauden voidaan katsoa alkaneen – vastoin vallitsevaa käsitystä – jo tuolloin kognitiivisen vallankumouksen käynnistettyä ekologisesti ylitehokkaan sapiensin kehittymisen. Sen tuloksena syntyi evoluution ahnein ja vallanhimoisin eläinlaji, joka on käynyt lakkaamatta vuosituhannesta toiseen raivokkaita taisteluja omaa lajiaan ja samalla luontoa vastaan. Sen hintana on nyt evoluution kuudennen sukupuuttoaallon eteneminen, ilmastonmuutos ja luontokato, biodiversiteetin kiihtyvä köyhtyminen. Ihmislajin biologinen erityispiirre, jatkuva kiima-aika, on laukaissut väestöräjähdyksen, historian suurimman kansainvaelluksen, joka myllertää ja muuttaa nyt maailmaamme.

Euraasiaan saapui isojen ihmisapinoiden heimoon kuuluvia Homo-sukua edustavia kädellisiä eli hominideja ainakin kolmessa eri otteessa. Kreetalta löytyneet vähintään viisi miljoonaa vuotta vanhat pystyihmisen jalanjäljet viittaavat siihen, että ihmislajin synty on tapahtunut osittain myös Euroopassa. Itäisessä Afrikassa noin 200 000 vuotta sitten haarautunutta sukulinjaa edustava Homo sapiens, ihminen, saapui maailmanvalloitusretkellään maanosaamme noin 45 000 vuotta sitten. Pyyntikulttuuria edustava ihminen jatkoi matkaansa Lähi-idästä, Levantista sapiensin kulttuurievoluution ydinalueelta noin 40 000 vuotta sitten pohjoisluoteeseen ja itään. Noin 10 000 vuotta sitten Lähi-idästä alkoi uuden, mullistavan elinkeinon, elintarvikkeita tuottavan maanviljelyn, harjoittajia edetä pohjoista ja länttä kohti.

Tietokonesimulaatiolla on havainnollistettu, kuinka jatkuva sapiensin virtaaminen trooppisine tautitaakkoineen pieninäkin ryhminä Afrikasta Eurooppaan tukahdutti ja lopulta hävitti neandertalinihmisen Euroopasta noin 37 000 vuotta sitten. Nämä Cro-Magnoninihmisiä edustavat metsästäjä-keräilijät saattoivat olla Englannissa 10 000 vuotta sitten eläneen, luolasta löydetyin niin kutsutun Cheddarin miehen tapaan tummaihoisia ja sinisilmäisiä, mutta he muuttuivat ilmastollisista syistä ajan mittaan vaaleaihoisiksi

ihopigmentin vähenemisen vuoksi. Väestöräjähdyksen ja monitasoisten hallitsemattomien ekokatastrofien myötä nykyeurooppalaisen ihmisen edessä voi lopulta olla sama kohtalo kuin neandertalinihmisellä.

Jääkauden aikana keskieurooppalainen asutus oli vetäytynyt eräänlaisiin vuoristojen suojaamiin lämpimiin taskuihin eli refugeihin ja jakautunut läntiseen ja itäiseen sektoriin. Lämpötilan kohotessa myöhäispaleoliittinen mammuttiaroilla elävä pyyntiväestö alkoi siirtyä arktisen riistan perässä pohjoiseen. Tästä aikakaudesta käytetään nimitystä mesoliittinen kausi. Fennoskandiaan näyttää saapuneen pioneeriasutusta ainakin kolmelta eri suunnalta. Yksi niistä eteni Itä-Karjalaan ja Suomeen ja eteni aina Pohjoiskalotille saakka. Jääkauden jälkeen nopeasti muodostuva pohjoinen saalisrikas koivu- ja mäntymetsä hirvineen, peuroineen ja majavineen veti vahvasti puoleensa eteläisiä metsästäjäryhmiä.

Jo noin 9000 eKr. näiden pioneerien kiila siirtyi linjalle, joka kulkee Virosta Luoteis-Venäjäälle ja tuhatkunta vuotta myöhemmin ulottui jo Kainuuseen. Ylä-Lapissa se kohtasi väestöä, joka oli saapunut ilmeisesti Lounais-Euroopasta Pohjoiskalotille. Nykysaamelaisten genomissa esiintyy jääkauden loppuvaiheessa tuolla lähtöalueella kehittyntä haploryhmä V:tä edustavaa äitilinjaa. Heidän edeltäjiensä voidaan siten katsoa edustavan Suomen ja koko Euroopan pohjoisosankin vanhinta alkuperäisväestöä. Maassamme voi elää edelleenkin ikivanhan pyyntikulttuurin jälkeläisiä!

Suomen eteläosien varhaisin asutus liittyy lähinnä Baltian alueelta peräisin olevaan Kundan kulttuuriin. Kunda on läntisin osa varsin laajaa Baltiasta Uralille ulottuvaa kulttuurikompleksia, jota kutsutaan Kundan-Butovon-Veretjen kulttuuriksi. Kundan taustavoimana oli myöhäispaleoliittinen Puolan itäosassa ja Valko-Venäjäällä vaikuttanut Swidryn kulttuuri. On mahdollista, että itäisillä alueilla liikkui jo suomalais-ugrialaisten kansojenkin esivanhempia.

Mesoliittista kalloaineistoa on saatu talteen Äänisjärven Peurasaaren (*Olenij Ostrov*) punamultahaudoista, jotka muodostavat Euroopan suurimman mesoliittisen kalmiston. Kallojen muoto on europidinen ja niiden hampaistojen pieni koko samanlainen kuin Pohjois-Saksan ja Etelä-Skandinavian kalmistojen kalloissa. On todennäköistä, että maamme varhaisin asutus rinnastuu ainakin osittain Peurasaaren aineistoon. Keski-Volgan alue nousee myöhemmin, neoliittisella kaudella, tärkeäksi innovaatiokeskukseksi, josta säteili kulttuurivirtauksia ja väestöä Suomeen saakka koko kivikauden ja pronssikauden ajan.

On mahdollista, että tuon valtavan itäisen metsäalueen väestö on myöhempien arokansojen tapaan saanut kaukopyytäjiltä innostavaa tietoa lännessä avautuvasta ”suuresta vedestä” ja sen rikkaista pyyntimahdollisuuksista. Esihistorian alusta alkaen suurin osa ihmiskunnasta on asunut muun eläinkunnan tapaan veden, elämän ja elinkeinojen perusedellytyksen, äärellä. Paremman elintason ja ravinnonlähteiden etsiminen on aina – kuten tälläkin hetkellä – käynnistänyt joukkovaelluksia jopa tuhansien kilometrien päähän.

Varhaismesoliittisia asuinpaikkoja on löydetty harvakseltaan eteläisestä ja kaakkoisesta Suomesta. Joutsenon Kuurmanpohjan Saarenoja 2, Orimattilan Myllykoski ja Lahden Ristola ovat keskimäärin 10 000 vuoden ikäisinä maamme vanhimpia kivikautisia asuinpaikkoja. On mahdollista, että Suomen alueelle tuli jo tuolloin asutusta suoraan meren yli. Varhaisihminen oli yllättävän taitava merenkulkija, siirtyihän hän meritse Kaakkois-Aasiasta Australiaan jo 60 000 vuotta sitten.

Kannakselta on löytynyt useita Antrean verkkolöydön ikäisiä asuinpaikkoja, joista Antrean Sokkala-Pajusuon asuinpaikkaa on tutkittu. Juankosken Akonpohja ja Enon Rahakan gas osoittavat varhaisasutuksen etenemistä pohjoiseen. Toisaalta Pohjoiskalotille saapui Norjan länsirannikkoa pitkin jääkauden lopulla asutusta Lounais-Euroopasta.

Kaakkois- ja Itä-Euroopan varhaisasutus levisi harvakseltaan viuhkan tavoin pohjoisluoteeseen. Tuon viuhkan varsiosa asettui luontevasti Karjalankannaksen paikkeille. Suomen varhaisasutus on saattanut saapua suurelta osin maahamme juuri tuon maasillan kautta, jota reunusti lännessä Suomenlahden perukka ja koillisessa Laatokka. Kannaksen rooli kulkuväylänä ja myös pysyvän asutuksen sijoittumispaikkana säilyi ja vahvistui kivikauden jälkehen metallikausilla. Laatokan länsi- ja luoteisrannalle muodostuikin viikinki- ja ristiretkiajalla rikkaita talonpoikaiskulttuuria edustavia yhteisöjä muinaislinnoineen.

Mesoliittisia esineitä, kuten viherliuskeesta tehtyjä liuskekärkiä ja Ilomantsin tyyppin jyhkeitä, käyräselkäisiä kirveitä on löytynyt eniten Kannaksen pohjoisosista ja Laatokan luoteisrannalta, minne myös asuinpaikkalöydöt ovat keskittyneet. Äänisen viherliuskeen käyttö kiviesineitten raaka-aineena näyttää olevan nimenomaan Kannakselle tyyppillinen piirre. Monien kivikautisten esinetyyppien kuten suppiloreikäisten pallonuijien ja viistoteräisten kvartsinuolenkärkien keskittymät viittaavat asutuksen siirtymiseen länteen ja asettumiseen rannikkoalueillemme.

Mesoliittinen asutus levittäytyi aluksi ennen muuta rannikoillemme, jossa hylkeenpyynnin ja kalastuksen edellytykset olivat parhaimmat ja vasta myöhemmin sisämaahan. Hyviä esimerkkejä siitä ovat noin 8 000 vuoden ikäiset asuinpaikat, hylkeenpyytäjien leirit Kymenlaaksossa Valkealan Käyrälammella Ensimmäisen Salpauselän etelärinteellä ja Pyhtään Susikopinharjulla Litorinameren saarella.

Karjalan esihistorian tutkimus

Tutkimuksen vähäisyydestä huolimatta voidaan perustellusti sanoa, että avaimet Suomen asutushistoriaan ja sen kehitykseen ovat monessa mielessä Karjalassa, Kannaksella ja Laatokan luoteisrannalla. Karjalan merkitys maamme esihistoriassa valkeni jo varhain suomalaiselle muinaistutkimukselle. On ilmeistä, että se olisi osoittautunut vielä paljon tärkeämmäksi, jos sota ja koko alueen menetys eivät olisi katkaisseet rajulla tavalla sen esihistorian tutkimusta.

Suomen kivikauden tutkimus keskittyi aluksi nimenmaan Viipurin läänin Karjalan puoleiseen osaan, missä lähes kaikki 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alkuvuosikymmenten merkittävimmät suomalaiset arkeologit tekivät kaivaustutkimuksia. Alueen esihistoriaan osin kohdistunut Wiipurilaisen osakunnan keruuretki Karjalaan toteutettiin jo vuonna 1876. Tunnetuimpia varhaisia tutkijoita on Theodor Schvindt, ”Karjalan arkeologian isä”, joka teki 1800-luvun lopulla Muinaistieteellisen toimikunnan stipendiaattina laajoja ja merkittäviä tutkimuksia Käkisalmen Suotniemen, Kaukolan Koverilan, Räisälän Hovinsaa- ren ja Sakkolan Lapinlahden rautakautisissa kalmistoissa. Ensimmäinen merkittävä kivi- kautisen asuinpaikan kaivaustutkimus koko Suomessa tehtiin vuonna 1892 Räisälän Tepe- rinaholla, ja vuosina 1909–1912 tehdyt kaivaukset Viipurin Häyrynmäellä ja Kaukolassa olivat kauan laajimmat maassamme.

Kuva 5: Arkeologi ja kansatieteilijä Theodor Schvindt (1851–1917). Museovirasto, Historian kuvakokoelma, HK19551129:150. Kuva Lauritz Olsen & Co. 1880 (Finna).

Häyrynmäki oli todellinen arkeologinen aarreaitta, jossa oli asuttu tuhansien vuosien ajan, mutta muinaisjäännöksen onnettomana kohtalona oli tuhoutua suurelta osin rautatien rakentamisen ja hiekanoton vuoksi. Jatkuvasti alenevaa merenrantaa seurannut asutus Häyrynmäellä sisältää miltei kaikki Suomessa tunnetut keramiikkalajit. Häyrynmäen kolmen punamultahaudan yhteydestä löytyi piikärkiä ja meripihkahelmi. Tästä kiviikaudella ympäri maailmaa esiintyneestä tavasta sirotella vainajan päälle punamultaa elämän jatkumisen ja veren symbolina on löytynyt Kannakselta Häyrynmäen lisäksi todisteita vain Viipurin Sommeen asuinpaikalta. Vastaavanlaisia kohteita kuin Häyrynmäki on "maan arkistossa" epäilemättä paljonkin, mutta niitä löydetään ja tutkitaan vain harvoin. Etelä-Karjalasta arvokas esimerkki tällaisesta löydöstä on Ruokolahden Karoniemen moniperiodinen asuinpaikka, jossa on asuttu kuuden tuhannen vuoden ajan.

Tutkimukset Kannaksella jatkuivat paikoittain viime sotiin saakka ja päättyivät dramaattisesti Karjalan menettämiseen. Neuvostoarkeologit käynnistivät kenttätöitä Kannaksella uudelleen 1970-luvulla, ja olojen vapautuessa kollegiaalinen yhteistyö suomalaisten ja venäläisten arkeologien kanssa tiivistyi 1980-luvulla. Uusi merkittävä muinaisjäännöslaji on kiviikautiset asuinpainanteet, joita on 1990-luvulta alkaen löytynyt Kannakselta ja Laatokan Karjalasta hyvinkin paljon. Ne osoittavat sikäläisen asutuksen olleen oletettua huomattavasti tiheämpää.

Kuva 6: Helsingin yliopiston arkeologian oppiaineen ja Venäjän Tiedeakatemiaan yhteinen kaivauskohde 2002 oli kiviikautinen asumuksen pohja Räisälän Juoksemajärven asuinpaikalla. Kuva Pirjo Uino.

Neoliittinen kivikausi – kampakeraamisen kulttuurin kukoistuskausi

Seuraava esihistoriallinen jakso, neoliittinen kivikausi, kuuluu koko esihistoriamme merkittävimpiin. Yleismaailmallisesti tämän kauden tärkein tunnusmerkki on maanviljelykulttuurin syntyminen. Suomessa neoliittisen kauden löytörikkain ja konkreettisin tunnusmerkki on polttamalla kovetettujen saviastioitten, ”patojen”, valmistaminen. Tämä mullistava teknologia saapui Lähi-idän innovaatiokeskuksesta Balkanin maatalousyhteisöihin noin 7000 eKr., Ylä-Volgan alueelle tuhatkunta vuotta myöhemmin ja eteläiseen Suomeen noin 5000 eKr. Vanhimmat keramiikkalöydöt on tavattu Kauko-Idästä: Kiinan Xianrendongin luolan löytö on iältään noin 20 000 vuotta.

Itä oli miltei koko Suomen esihistorian ajan keskeisen tärkeä keramiikkatyyppien tulo-suunta. Erityisesti Volgan-Okan alue oli todellinen ekspansiivista kulttuuriylilijäämää ja osin väestöylilijäämääkin tuottanut voimakas, ”kehto”, josta esihistorian aikana jatkuvasti lähti arkeologisesti todennettavia vaikutusaaltoja luoteeseen ja myös pohjoiseen. Läntistä Uralia onkin monesti kutsuttu eräänlaiseksi kansojen ja kielten ”sulatusuuniksi”. Tyypilliseen kampakeramiikkaan saattaa liittyä myös uuden väestön saapuminen maahamme, sen kaakkoiseen osaan, jossa tuo tyyli kehittyi huippuunsa. On kuitenkin erittäin vaikeaa sanoa, merkitseekö uuden keramiikkatyylin saapuminen uuden väestön tuloa vaiko ainoastaan kulttuurista tai kaupallista kaukovaikutusta.

Saviastioitten valmistustaito nosti merkittävällä tavalla kivikautisten yhteisöjen elintasoja lisäämällä elintarvikkeiden varastointia ja säilyvyyttä. Taidon omaksuminen vahvisti syntyvyyttä, mikä puolestaan sai aikaan kylämaisia keskittymiä, keskusasuipaikkoja. Niissä alettiin rakentaa savella tiivistetyistä oksapunoksista tehtyjä, hirsillä tuettuja taloja. Viipurin Häyrynmäellä ja Kannaksen suurilla keskusasuipaikoilla Räisälässä ja Kaukolassa on tällaisia varmaankin ollut, mutta niitä ei aikoinaan osattu etsiä. Kaukolaa voidaan pitää kivikauden Kannaksen tärkeimpänä alueena kulttuurisen ja väestöllisen jatkuvuuden kannalta. Sen asuinpaikoilla esiintyy kivikautisen keramiikan lisäksi myös asutuksen jatkuvuutta osoittavaa pronssikautista ja rautakautista keramiikkaa.

Tyypillisen kampakeramiikan aikana Kannas näyttää nousseen itäisen, lähinnä Valdain, punaisen piin tuonnin välittäjäksi Itämeren rannoille, kuten Kannaksen luoteisosan suuret piilöydöt osoittavat. Sembramäntyä tuotiin edelleenkin Uralin alueelta tarve-esineitten raaka-aineeksi. Väestöjen välinen kauppavaihto kehittyi suuresti kampakeraamisen kulttuurin aikana. Arvostetuinta korumateriaalia meripihkaa on todennäköisesti haettu suoraan Suomenlahden yli Itä-Preussin rannikolta saakka.

Neoliittisen kulttuurin aikana maamme väestö kasvoi arvioiden mukaan jopa 10 000 henkeen. Kampakeraamista kulttuuria voidaan pitää suomalaisen taidekäsityksen ja kuvataiteen merkittävänä alkuvaiheena. Kyseisen vaiheen keramiikka ja sen upea koristelu edustaa esihistoriamme korkeatasoisinta taidekäsityötä. Samanistisia myyttejä ja uskomuksia

ilmentävät eläimenpääaset, savi-idolit ja kalliomaalaukset osoittavat korkealuokkaista es-teettistä taitoa ja ilmaisuvoimaa. Esihistoriallinen alkuvoimainen animismi on elänyt kan-sanuskossa miltei nykyaikaan saakka. Esimerkiksi Itä-Euroopan metsäalueella hirveä pidet-tiin vielä 1800-luvulla ”taivaalla loistavana pyhänä eläimenä”. Länsi-Siperian obinugrilai-sien kansojen parissa karhua on myös palvottu myyttisenä eläimenä taivaanjumalan Num Torumin poikana.

Kuva 7: Säkijärven Ravista löytynyt hirvenpääase, joka saatiin Valtion historialliseen museoon eli tulevaan Suomen kansallismuseoon 1907. Museovirasto, Arkeologian esi-nekokoelma, KM4909:1 (Finna).

Kuva 8: Kuusamosta 2023 löytynyt hirvenpääase. Museovirasto, Arkeologian esineko-koelma, KM45024. Kuva: Matti Kilponen (Finna).

Eläimenpääaseita on löydetty eniten pohjoisen pyyntikulttuurin alueelta Itä-Karjalasta ja Suomesta. Ehkä samaanin tai heimopäällikön arvomerkinä ja klaanin toteemina toimineet varsireiälliset aseet ilmentävät osaltaan hirvenpalvonnan keskeisyyttä ja ne voivat olla taiteellisesti hyvinkin merkittäviä. Yli 100 vuotta sitten Säkijärven Ravin asuinpaikalta löytnyt reiän kohdalta katkennut hirvenpääase ja 2023 Kuusamosta löytnyt yllättäen hyvin samankaltainen hirvenpääase ovat ilmeikkyydessään ainutlaatuisia ja taiteellisesti merkittävimpiä lajissaan Huittisten maailmankuulun hirvenpään jälkeen. Antrean Kavantsaaren vuolukivinen karhunpääase kuvaa askeettisuudestaan huolimatta tunnistettavasti ärisevää metsän kuningasta. Kurkijoen, Salmin ja Pyhäjärven keskentekoiset kirveet, joista viimeksi mainittu on lähinnä nuija, esittävät lähinnä karhua.

Karjalasta on löydetty lukuisia savi-idoleita, joista Räisälän Papinkankaan hienosti kampaleimalla koristeltu idoli kuuluu edustavimpiin lajissaan. Tämä tyyppiltään miltei ainutlaatuinen esine ei ole todellakaan mikään "fallosamuletti" vaan samanistinen ihmiskuva, jonka jalat on kuvattu silmukalla. Jaakkimasta löydetyn kourutaltan kantaan on uurrettu taikamerkkejä, viisikantoja. Hiottuja talttoja on pidetty vielä 1800-luvulla monin paikoin salaman kärjessä olleina "ukonnuolina", väkevinä taikaesineinä.

On todennäköistä, että Laatokan pystysuorilta rantakallioilta tulee löytymään myös kalliomaalauksia tai silokallioilta kiveen hakattuja tai uurrettuja kalliopirroksia Äänisen ja Vienanmeren tapaan. On mahdollista, että kalliopirrostraditio levisi Ääniseltä sen laskujoeka Syväriä pitkin myös etelään Laatokalle.

Kampakeraamista aikaa voidaan pitää Suomen alueella vallinneen kulttuurin ensimmäisenä kukoistuskautena, sen todellisena suuruudenaikana. Voidaan jopa katsoa, että se loi perustan alueemme etnogenesisille, kansansynnylle, ja jossain määrin jopa väestön geneettiselle rakenteelle. Väestön silloinen lukumäärä oli jo niin suuri ja hajautunut ilmastollisesti edulliselle alueelle nykyisen Suomen ja luovutetun Karjalan alueella, ettei se ole voinut kadota jäljettömiin seuraavien vuosituhansienkaan aikana, vaikka geneettisiä pulonkaulavaiheita onkin ollut myöhemmin.

Kampakeraamisen lämpökauden jälkeen ajanlaskun alkua edeltävillä vuosisadoilla eli esiroomalaisella rautakaudella näyttää tapahtuneen negatiivinen ilmastonmuutos, kylmeneminen. Se on voinut aiheuttaa jopa poismuuttoa ja nälänhätää, kuten 1600-luvulla alkanut niin sanottu pieni jääkausikin, joka johti jopa silloisen väestömme kolmasosan menehtymiseen.

Kuva 9: Itäkarjalainen tasataltta, löytynyt Impilahden Koirinojalta. Käytetty taikakaluna. Kuva Museovirasto, Arkeologian esinekokoelma, KM2916:3 (Finna).

Kuva 10: Suomussalmen Kukkosaaresta löytynyt kourutaltta on taottu kuparista. Museovirasto, Arkeologian esinekokoelma, KM20850:1 (Finna).

Esihistoriallisen väestöemme geneettiset juuret

Karjalan tapaisesta alueesta, jonka alkuväestöstä ja sen juurista on ollut arkeologisen tutkimuksen vähäisyyden vuoksi vain niukasti tietoa, tarjoaa uusi muinaisgenomiin, geeniperimään ja sen rakenteeseen kohdistuva tutkimusmetodi olennaisesti uutta tietoa. Esihistoriallisten luunäytteiden avulla pystytään nykyisin tutkimaan ihmisen perimän eli DNA:n tyyppisiä – haploja, jotka paljastavat erilaista alkuperää olevien väestöryhmien geneettistä rakennetta ja liikkeitä. Tuman mitokondrioissa olevat DNA-molekyylit periytyvät äitilinjan, mtDNA:n, kautta sekä pojalle että tyttärelle, mikä mahdollistaa ihmispopulaatioiden

alkuperän, eriytymisen, liikkumisen selvittämisen paljon yksipuolista isälinjaa paremmin. Naisten genomiin jäävät myös solumuutokset, mutaatiot, jotka ovat voineet muokkautua myös epigeneettisesti, elämänhistorian ja sen informaatiovirran mukaisesti. Äitilinjaa voidaan jäljittää jopa 200 000 vuoden taakse afrikkalaiseen esiäitiin saakka.

DNA-tutkimus voi täsmentää ajan mittaan paljonkin arkeologian ja kielitieteen varassa syntyneitä kuvia Suomen alueen väestön ja alueella esiintyneiden kulttuurien kehityksestä. Tutkimuksen vähäisyys ja vaikeus on kuitenkin vielä suurempi ongelma kuin esineellisen arkeologian kohdalla. Luuaineisto on säilynyt yleensä hyvin heikosti Suomen happamassa maaperässä toisin kuin Baltiassa ja yleensä Itä-Karjalassa. Tämä haaste todettiin Suomen alueen osalta esimerkiksi Päivi Onkamon johtamassa SUGRIGE-projektissa, jossa selvitettiin suomalais-ugrilaista muinaisgenomia rautakaudella (500 eKr.–1300 jKr).

Euroopan väestön moniulotteinen geneettinen rakenne on syntynyt itse asiassa hyvin nopeasti viimeisimmän jääkauden jälkeen holoseenin aikana noin 10 000 vuodessa. Ihminen levittäytyi tällöin lopullisesti kaikkialle maapallolle, metsästäjä-keräilijät alkoivat käyttää ja kirjoittaa kieltä, heistä tuli maatalouden harjoittajia, jotka alkoivat rakentaa teknologiansa avulla aseita, koneita ja lopulta kaupunkejakin. Ihmislajin itsekeskeisyys ja vallanhimo käynnistivät äärimmäisen ekspansiivisen ajanjakson, josta käytetään nimeä antroposeeni. Sen aikana syntyi valtava määrä erilaisia kieliä ja kulttuureita. Niiden keskinäiset valtataistelut johtivat loputtomiin eturistiriitoihin ja sotiin, myös muita eläinlajeja ja luontoa itseään vastaan. Näistä syistä kokonaiskuvan rakentaminen myös eurooppalaisen sivilisaation kehityksestä on erittäin vaikeaa ja hitaasti edistyvää. Maan valtavasta arkistosta voi löytyä miltei sattumalta korvaamattoman tärkeitä fyysisiä dokumentteja, jotka muuttavat tai täydentävät oleellisestikin nykyistä, jatkuvassa käymistilassa olevaa tutkimuskuvaa.

Donin alueelta Kostenkista löydetyn 37 000 vuotta vanhan luurangon (K14) genomi edustaa kaikkia kolmea Eurooppaan saapunutta väestöryhmää, metsästäjä-keräilijöitä, Lähi-idän ja Luoteis-Aasian väestöjä. Tämän ”ensimmäisen eurooppalaisen” genomi on lähempänä Fennoskandian ja Venäjän kuin Keski- ja Etelä-Euroopan väestöä. Me suomalaisetkin voimme siten edustaa osin Euroopan vanhinta väestöpohjaa. Baikäljärven länsipuolelta Mal'ta Buret'n kulttuurin piiristä 26 000 vuoden takaa on saatu hyvin mielenkiintoinen dna-näyte lapsivainajasta, muutaman vuoden ikäisestä pojasta. Sen mukaan on nimetty Euroopan asutushistorian kannalta ilmeisen merkittävä ryhmä, muinaiset pohjoiseuraasialaiset, joiden geneettisiä jälkiä on nähtävissä peräti Pohjois-Amerikan alkupe räisasukkaissakin, mikä kertoo ihmisen maailmanvalloituksen intensiivisyydestä.

Noin 40 prosenttia suomalaisista kuuluu Euroopan väestön yleisimpään haploryhmään, perimän tyyppiin D. Tämän haplon arvioidaan syntyneen Lähi-idässä ihmisen kehityshistorian avainalueella cromagnonin ihmisen genomissa noin 25 000 vuotta sitten. Heidän jälkeläistensä geneeissä tapahtui N1c-mutaatio noin 12 000 vuotta sitten. Nämä ihmiset

vaelsivat ensin Pohjois-Aasiaan ja Uralin seuduille, joilta he alkoivat sittemmin siirtyä länteen Suomenkin suuntaan.

Suurin osa suomalaisista miehistä kuuluu juuri tähän luonteeltaan itäiseen N1c-haploryhmään, sen myöhempään N3-mutaatioon. Suomalaisilla sen esiintyvyys on 60 prosenttia, balteilla 40. N1c-ryhmää edusti maamme varhaisin asutus, joka saapui tänne Karjalankannaksen kautta jääkauden päätyttyä. Läntistä isälinjaa edustaa puolestaan I-ryhmä, joka on luonteeltaan skandinaavinen ja levinnyt maahamme pääosin vasta pronssikaudella.

Suomalaisista naisista noin 40 prosenttia edustaa haploryhmää H, joka on tyypiltään länsieurooppalainen. Tämä johtuu epäilemättä skandinaavisen pronssikauden ekspansiota rannikoillemme, mikä jatkui rautakaudella. Naisten genomeissa esiintyy myös haploryhmiä, kuten Z1, jotka puuttuvat Länsi-Euroopasta. Ne voivat liittyä uralilaisten kielten ja niihin liitettävien väestöjen leviämisestä länteen, mikä alkoi ilmeisesti vasta 4000 vuotta sitten. Naisten haploista vain yksi kuudesosa on itäisiä.

Geenitutkimus näyttää vahvistavan monin kohdin maamme muinaistutkimuksen tuloksia. Suomalaisten isälinjoista 10 prosenttia kuuluu haploryhmiin R1a ja R1b, jotka kytkeytyvät kaakkoiseurooppalaiseen paimentolaiskansaan, jamnoihin. Tämä geeniklusteri on ilmeisesti tullut maahamme vasarakirveskansan mukana kivikauden lopulla. Jamnojen pari tuhatta vuotta kestäneellä vaelluksella länteen ja pohjoiseen näyttää olleen hämmästyttävän suuri vaikutus eurooppalaisten kansojen kehitykseen, kuten todetaan myöhemmin vasarakirveskulttuurin esittelyn yhteydessä. Skandinaavinen isälinjan haploryhmä I on Länsi-Suomessa yhtä yleinen kuin Ruotsissa, mikä selittyy metallikausien ekspansioilla.

Rautakauteen kohdistunut geenitutkimus voi paljastaa yllättäviä ilmiöitä. Länsisuomalaisten äitilinjoja on perinteisesti hallinnut haplotyyppi H, itäsuomalaisten äitilinjoja U. Myöhäisrautakautisessa kalmistoketjussa, joka ulottuu Karjalasta Länsi-Suomeen, järjestyksessä on kuitenkin päinvastainen. Hiitolan Kalmistomäen ja Mikkelin Tuukkalan aineistossa ovat yleisimpiä muinaisiin maanviljelijöihin yhdistyvät H-haplot, kun taas Euran Luistarin ja Hollolan Kirkkailanmäen aineistoissa hallitsevat muinaisiin metsästäjä-keräilijöihin yhdistyvät U-haplot. Tämä tulos voi osaltaan vahvistaa sitä olettamusta, että maanviljelyn varhaisin tulosuunta on ollut itä, mihin Pohjois-Kymenlaakson neoliittinen, tattariin liittyvä viljelyajoitus on aikaisemmin viitannut.

Isokyrön Levänluhdan ”vesikalmiston” naisvaltaisen aineiston kolmasosa edustaa nykysaamelaisiin liittyviä mtDNA-haploja. Saamelaiset edustavat vahvemmin siperialaista perimää kuin yksikään toinen väestö Euroopassa. On ilmeistä, että saamelaisia on asunut melko pitkällä eteläisessä Suomessa vielä historiallisena aikana. He ovat voineet siten muodostaa tärkeän osan kaakkoisen Suomen ja Karjalan esihistoriallisesta väestöstäkin.

Suomalaisten sisäinen geneettinen variaatio näyttää kuuluvan suurimpiin koko Euroopassa. Genomitutkimus vahvistaa osaltaan kuvaa syntyvän ja kehittyvän Suomen

monikulttuurisuudesta, joka muotoutui vähitellen kielellisesti ja kulttuurisesti rikaspiirteiseksi Suomen kansaksi ja kulttuuriksi tällä maantieteellisellä alueella.

Suomen etnogenesiksen viitekehys ja sen todellinen sisältö hahmottuvat ja tarkentuvat vasta vähitellen edellä luonnostellun geneettisen palapelin jäsentymisen ja täydentymisen kautta. Uusia humaaniosteologisia löytöjä tarvitaan nyky-Suomen rajojen ulkopuolelta tutkimuksen käyttöön. Rajan takaisesta Karjalasta onkin saatu uusia, vielä julkaisemattomia tutkimustuloksia yli 7000 vuoden takaisesta ajasta. Tällä hetkellä tutkimusyhteistyön tulevaisuus kuitenkin näyttää epävarmalta.

Suomen asuttamisen heiluriliike

Suomen alueen asuttaminen muodostaa vuosituhansien aikana ikään kuin idästä hitaasti etelän kautta länteen siirtyvän heilurin. Sen valtavirta kääntyi kivikauden lopulla uralilaisesta ja suomalais-ugrilaisesta maailmasta indoeurooppalaiseen etelään ja metallikausilla, pronssi- ja rautakaudella, itämerensuomalaisen etelän kautta muinaisgermaaniseen länteen. Suomen poikki viistosti kaakosta luoteeseen vielä nykyisinkin erottuva väestöllinen ja jossain määrin myös kulttuurinen rajalinja on siten esihistoriallista perua. Jakautuminen läntisiin rannikkosuomalaisiin ja itäisiin metsäsuomalaisiin alkoi jo kivikauden lopulla.

Varhaismesoliittinen kivikausi avasi pysyvän väylän maamme asuttamiselle. Pioneeri-asutus näyttää edenneen - kuten jo edellä todettiin - ennen muuta Karjalankannaksen kautta länteen ja luoteeseen. Etelä-Karjalan alueella asutus levisi lähinnä Ensimmäisen Salpausselän alueelle, jonne Ancyliusjärven vuonomaiset lahdet ulottuivat. Joutsenon Kuormanpohja on siitä hyvä esimerkki. Keskimäinen mesoliittinen asutus on jättänyt jälkiä lähinnä Kannaksen leveimpään luoteisosaan. Kannaksella esiintyy sekä läntisiä esinemuotoja kuten suurriistan kaatoon käytettyjä liuskekärkiä että itäisiä kuten Äänisen viherliuskeesta tehtyjä Ilomantsin tyyppin kirveitä ja itäkarjalaisia tasataltoja. Äänisen alueen vaikutus ilmenee jatkuvasti Karjalan ja itäisen Suomen alueella.

Kymenlaaksossa voidaan nähdä, miten asutus paikallistuu edelleenkin merenlahtien perukoille, joilla se seurasi laskevaa rantaviivaa. Asutus on kulkenut Kymenlaakson pohjoisosassa Salpausselän etelärinteitä seuraten. Vanhin alueelta tähän mennessä löydetty asuinpaikka on 8 300 vuoden ikäinen Valkealan Käyrälammen asuinpaikka. Nuorempi kivikautinen asutus paikallistuu Kaakkois-Suomessa lähinnä Saimaan rannoille ja saarille sekä Saimaan toiseksi viimeisimmän laskuväylän, Kärenlammen, uoman varsille.

Etelä-Karjala ja Kymenlaakso kuuluvat arkeologisen löytöaineistonsa perusteella ilmeisen läheisesti Karjalasta tulleiden väestö- ja kulttuurivirtausten vaikutuspiiriin. Karjalan läntisiksi rajoiksi voidaan siten nimetä luoteessa Saimaan eteläosa ja lännessä Kymijoki. Tämä eteläisen Suomen tärkein lohijoki rinnastuu osin toiseen suurjokeen Vuokseen kulttuurisen ja väestöllisen vetovoimaisuutensa vuoksi.

Laatokkaa, Euroopan suurinta järven on toisinaan kutsuttu "Karjalan mereksi". Viipurin läänin rannikkokuntia ja Suomenlahden ulkosaaria voidaan tietyin perustein kutsua Merikarjalaksi. Itämeren muinaisten vaiheiden Ancyclusjärven ja Litorinameren merkitys on ollut myös Kymenlaakson kohdalla niin keskeinen, että voimme puhua Merikarjalasta alueellisena kokonaisuutena. Esihistoriallisten löytöjen silmiinpistävä niukkuus rajantakaisessa Merikarjalassa selittyy epäilemättä ainakin osittain sillä, että se jäi tutkimushistorialliseen paitsioon Kannaksen ja ulkosaarten menettämisen vuoksi. Lähinnä vain Viipurinlahden perukkaa ja ulkosaaria ehdittiin tutkia jossain määrin ennen sotia suomalaisten arkeologien voimin. Venäläiset tutkijat ovat 2000-luvulla jatkaneet tutkimuksia ulkosaarissa ja rannikkoalueilla.

Esihistoriallisen kehityksen suuri käännekohta – maanviljelyn saapuminen

Riistävän pyyntikulttuurin muuttuminen elintarvikkeita tuottavaksi maanviljelyksi ja karjanhoidoksi on esihistoriallisen kulttuurikehityksen suuri käännekohta. Kyseessä on valtava globaali mullistus, niin sanottu neoliittinen vallankumous. Elintarvikkeiden tuottaminen sitoi alituisesti liikkuvat metsästäjä-keräilijät paikoilleen ja käynnisti voimakkaan syntyvyyden lisääntymisen. Näin syntyi kiinteä, kylämäinen asutus taloineen, joka lopulta rautakaudella kehittyi talonpoikaiskulttuuriksi, suomalaisen kulttuurin perustaksi kolmetuhatuotisine juurineen.

Siitepölytutkimuksen avulla on osoitettu, että maanviljelyn alkuvaihe maassamme voidaan ajoittaa huomattavasti varhaisemmaksi, rautakaudelta kivikaudelle. Pyyntiväestö on ilmeisesti halunnut kokeilla kaskiviljelyä heti, kun siihen on tarjoutunut mahdollisuus. Viljely maa-alue voikin elättää monikymmenkertaisen määrän ihmisiä verrattuna luonnontilaiseen maisemaan. Kotieläinten kesyttäminen, domestikaatio, joka alkoi Lähi-idässä jo 10 000 vuotta sitten, saapui maahamme tähänastisten löytöjen perusteella vasta kivi- ja pronssikauden vaihteessa.

Suomen vanhimmat merkit maanviljelystä on tavattu Pohjois-Kymenlaaksosta Jaalan Huhdasjärven paleobotaanisissa tutkimuksissa vuonna 2010. Järven pohjasedimenteistä löydettiin tattarin siitepölyä, joka ajoitettiin 5260 eKr. ja ohran pölyä, joka ajoitettiin ajalle 4260 eKr. Tattari-kasvi on peräisin Himalajan alueelta. Se on todennäköisimmin kulkeutunut Suomeen Äänisen alueelta, josta on löydetty yhtä vanhoja viljelyn merkkejä kuin Huhdasjärveltä. Huhdasjärvi sijaitsee hyvin pitkän Saimaalta Länsi-Suomeen ulottuvan vesireitin varrella.

Samanaikaisia ohran pölyjä on tavattu muualtakin sisämaasta, kuten Keuruulta ja Lammita. Ohra on maamme varhaisista viljelylajeista tärkein ilmastollisen kestävyytensä vuoksi. Viimeistään kivikauden lopulla, länsisuomalaisen Kiukaisten kulttuurin aikana,

alkoi viljely yleistyä maassamme. Turun Niuskalasta löydetyt ohranjyvät ajalta 1500 eKr. viittaavat maanviljelyn leviämiseen maahamme myös lounaasta käsin. Karjalan muuttamassa paleobotaanisessa tutkimuksessa ei ole tavoitettu ainakaan vielä näyttöä kivikautisesta viljelystä. Maanviljely näyttää käynnistyneen Kannaksen ja Laatokan Karjalan alueella vasta rautakaudella 600-luvulta alkaen.

Viitteet viljelyn varhaisimman vaiheen saapumisesta meille idästä voivat saada tukea kivikauden lopun kuparilöydöistä. Vanhimmat tšekäläiset kupariesineet ovat itäistä alkupeirää, peräisin lähinnä Äänisen "vaski"- eli kuparialueelta. Suomussalmen kuparitaltta, kivi- kirveen jäljitelmä on todennäköisesti peräisin kivikauden loppupuolelta. Kupariesineet ja varhaisin viljely ennakoivat ilmeisesti itäisen pronssikauden saapumista maahamme. Itäinen pronssikausi on voinut hyödyntää Kama-joen alueen runsaita malmiesiintymiä.

Uutta väkeä ja vaikutteita Suomeen meren yli etelästä ja lännestä

Kivikauden lopulla alkoi kulttuuri- ja väestövirtausten heiluriliike kääntyä voimakkaasti etelään ja metallikausilla länteen. Kivikauden hiljaisen alku- ja keskikauden jälkeen suuret dynaamiset voimat alkoivat vaikuttaa Pohjois-Euroopassa sekä väestöjen että kulttuurivirtausten kohdalla. Kivikauden lopulla uuden kulttuurin ja väestön saapuminen maahamme etelästä on todennäköisesti merkinnyt jopa skandinaavista pronssikautakin vahvempaa immigraatiota, maahanmuuttoa ja kulttuurimurrosta esihistoriamme aikana. Skandinaavisen pronssikulttuurin saapuminen rannikoillemme lännestä oli oleellisesti itäistä voimakkaampi ja se ulottui pitkälle itään, Karjalaan saakka. Suomi liittyi metallikausilla vähitellen yhä vahvemmin länsieurooppalaiseen kulttuuripiiriin.

Noin 2900 eKr. maahamme saapui suoraan meren yli Baltiasta täysin uusi vasarakirveitä käyttävä väestö, joka edusti Keski-Euroopassa laajalle levinnyttä nuorakeraamista kulttuuria. Tämä dynaaminen immigraatio, tulomuutto, kohdistui pääosin Varsinais-Suomeen niin, että sen kulttuurin kaakosta luoteeseen suuntautuva itäraja ulottui Viipurin alueelta Pohjanmaalle. Kymenlaakso kuului vielä sen vahvaan vaikutusalueeseen.

Karjalankannakselta on löydetty useita uuden kulttuurin esineitä, vasarakirveitä, jotka ovat silmäreiällisiä kuparikirveen jäljitelmiä valinsaumaa myöten. Ne ovat voineet toimia sotakirveiden ohella myös kulttiesineinä, uuden ihmishahmoisen sään- ja taivaanjumalan arvomerkkeinä. Kannaksen kirveet edustavat mannermaista tyyppiä; vain yksi kirves, Metsäpirtistä, edustaa kotimaista tyyppiä. Laatokan puolelta on löytynyt parikymmentä suippohamaraista reikäkirvestä; esinetyyppi ajoittuu vasarakirveskulttuurin loppupuolelle. Ne viittaavat siihen, että tuo seutu on kiinnostanut erityisesti ekspansiivisia uudisasukkaita rautakauden loppupuolen väestön tapaan.

Nuorakeraamisen kulttuurin valtavan populaatioekspansion on katsottu merkitsevän laajimmalle levinneen kielikunnan eli indoeurooppalaisia kieliä puhuvien kansojen

siirtymistä uusille alueille länttä ja pohjoista kohti. Muinaisgenomitutkimukset viittaavat osaltaan siihen, että kyse on Mustanmeren ja Kaspienmeren pohjoispuolella, lähinnä Dneprin ja Aralin välisellä alueella asuneiden paleoliittisten metsästäjä-keräilijöiden jälkeläisistä, Jamnaja-kulttuurin edustajista. Nämä paimentolaiset käynnistivät suurisuuntaisen invaasion länteen, joka alkoi kivi- ja pronssikauden taitteessa noin 5000 vuotta sitten.

Kurgaaneja eli hautakumpuja aroille pystyttänyt paimentolaiskansa, jamnat, oli ottanut käyttöönsä yhden sivilisaation suurimmista keksinnöistä, kiekko- ja puolapyörän. Jamnat levittäytyivät hevosten tai härkien vetämillä vankkureilla – tankkeihin verrattavissa olevilla hyökkäysvälineillä – vastustamattomalla voimalla länteen ja koilliseen. Nuorakeraamisia kulttuureita onkin kutsuttu ilmeisen perustellusti myös sotakirveskulttuureiksi.

Aseistettujen nomadien vyöry rauhallisten maanviljelijöiden maihin näyttää merkinneen monin paikoin veristä ja tuhoisaa valloitusotaa, jossa rauhallisesti kylissään elänyt alkuperäisväestö oli tuomittu häviämään. Uudet tutkimukset vahvistavat monien arkeologien kuten liettualais-yhdysvaltalaisen Euroopan neoliittisen ja pronssikauden tutkijan Marija Gimbutaksen (1921–1994) käsitystä siitä, että keskiaasialaiset nomadit aiheuttivat pronssikauden eurooppalaisten korkeakulttuurien tuhoutumisen. Jamnojen mukanaan tuoma paiserutto, johon muilla eurooppalaisilla kansoilla ei ollut immunitettia, voi selittää osaltaan heidän valtaamiensa maiden väestön joukkotuhoa.

Raju immigraatio näyttää käynnistyneen ainakin osaksi paimentolaisten elinalueita kohdanneesta ilmastokriisistä, tuhoisasta kuivuudesta, joka ehdytti väestön ravintolähteitä. Jamnojen kylvämä tuho näyttää kohdistuneen ennen kaikkea vastarintaa tehneisiin miehiin. Valloittajat täyttivät kuitenkin ilmeisen nopeasti syntyneet geneettiset aukot ja muokkasivat siten eurooppalaisten miesten käyttäytymiskoodia ylivaltatyyppistä patriarkaalisuutta kohti. Geenitutkimusten isälinjojen yDNA:n mukaan jopa kaksi kolmasosaa Euroopan nykymiehistä saattaa polveutua suoria isälinjoja pitkin pitkäkasvuisten, sotaisten jamnojen klaaneista.

Jamnojen paimentolaisaallon kohdalla on voinut olla kyseessä samanlainen valloitusota, jonka avulla hunnit loivat Euroopan itäisessä osassa imperiuminsa 300-luvulta lähtien. Eurooppaa pirstova ja raaistava militarisoituminen, vuosituhansia jatkunut sotahistoria hillittömine reviiritaisteluineen ja maailmansotineen on voinut käynnistyä osin jamnojen valloitusodista. Vanhan Testamentin Joosuan kirjassa on järkyttävä kuvaus Kaanaan maan valloituksesta, totaalista tuhoamissodasta, jonka nomadit tekivät maanviljelys- ja kaupunkikulttuurin alueelle. Tollenseen suurtaistelu nykyisen Saksan alueella pronssikaudella 1250 eKr. on saattanut olla jo kahden kansainvälisiä palkkasotilaita käyttäneen armeijan yhteenotto. On mahdollista, että eurooppalaisessa historiassa erittäin aggressiivisesti käyttäytyneiden germaani- ja slaavien sotaisuus voisi olla yhteydessä näiden kansojen voimakkaaseen jamnalaiseen geeniperimään.

Jamnojen aiheuttama myllerrys Manner-Euroopassa on voinut laukaista sekä pakolais-että valloittaja-aallon, joka purkautui suoraan Suomenlahden yli läntiseen ja eteläiseen Suomeen. Mitään arkeologista näyttöä tulokkaiden aggressiivisuudesta paikallista kanta-väestöä kohtaan ei kuitenkaan ole. DNA-tutkimusten mukaan suomalaisista nykymiehistä kymmenisen prosenttia kuuluu jamnojen isälinjoihin R1a:han ja R1b:hen. Vasarakirveskulttuurilla näyttää siten olleen ilmeinen vaikutuksensa suomalaiseseenkin etnogenesisiin.

Pronssiesineitä sekä idästä että lännestä

Vanhin metalli, kupari, jota seurasi tinalla kivetetty pronssi, ilmaantui sulatetusta metallista valettujen esineitten raaka-aineeksi Lähi-idässä yli 5000 vuotta sitten. Pohjoiseen leviävä pronssi, uuden kulttuurin keskeisin raaka-aine, saapui Suomeen lännestä meritse, idästä maitse. Läntinen pronssikausi merkitsi osin vielä vasarakirveskulttuuriakin voimakkaampaa, pysyvämpää jälkeä jättänyttä kulttuurivaikutusta, mutta osin myös väestöliksäystä maassamme.

Tämä välimerellisen megaliittikulttuurin pohjoisin uloke siirsi vähitellen yhä voimakkaammin pohjoisen Euroopan kehitystä itäisten metsien, arojen ja jokien maailmasta Itämeren ja Skandinavian alueelle. Skandinaviasta tuli metallikausien aikana todellinen kulttuurinen voimakemus. Sen vaikutus säteili maahamme Kiukaisten kulttuurin avaamia läntisiä yhteyksiä myöten.

Noin 1500 eKr. Suomenlahden ja Pohjanlahden rantakallioitten laelle alkoi ilmaantua mahtavia, todennäköisesti omistavan yläluokan kiviröykkiöhautoja, joita ihmettelevä kansa alkoi myöhemmin kutsua hiidenkiukaiksi. Jo neoliittisella kaudella Euroopassa alettiin pystyttää rituaalisia megaliittirakennelmia ja kivipaasia, menhireitä. Kivikautiset ruumishaudat korvautuivat auringonpalvontaa – ihmiskunnan vanhinta uskontoa – ja tulimagiaa ilmentävillä polttohaudoilla.

Tuhannet hiidenkiukaat viittaavat siihen, että skandinaavisten maahanmuuttajien lukumäärä on ollut huomattava. Tämä muinaisgermaaninen väestö jäi ilmeisesti oleelliseksi osaksi suomalaista etnogenesisistä, kuten läntisen rannikkoväestön tietyt ulkonäköpiirteet, DNA ja varhaiskantasuomeen omaksutut germaanisat lainasanat osoittavat.

Huomionarvoinen esineellinen todiste skandinaavisten yhteyksien, merenkulun ulottumisesta itään Suomenlahden pohjoisrannikolle on osaltaan Kotkan Kaarniemen hiidenkiukaasta löydetty pienilevyinen okapäinen kaksoisnappi. Tämä maassamme ainutlaatuisen pronssiesine on ilmeisesti peräisin Tanskasta, Själlannista. Läntinen hiidenkiuasalue ulottui heikkona Viipurinlahdelle saakka ja sen mukana mahdollisesti myös Suomenlahden itäosien ulkosaarille.

Varhaisimman viljelymme ja kupariesineitten avaaman reitin kautta maahamme saapui itäinen pronssikausi, jota kutsutaan myös varhaiseksi metallikaudeksi. Sen kehtona on

Seima-Turbinon pronssikautinen kulttuuri, joka syntyi noin 2000 eKr. Volgan-Kaman alueella sen suurten kuparimalmivarojen hyödyntämisen pohjalta. Kuparin käyttöön tulo kehitti huomattavasti kansainvälistä kauppavaihtoa, ja itäistä pronssikautta onkin luonnehdittu osuvasti aseistettujen traadereitten, kauppamiesten tuotanto- ja yhteysverkostoksi. Sen läntinen ekspansio on todennäköisesti levittänyt voimakkaasti uralilaisyyntisiä suomalais-ugrilaisia kieliä Suomenlahden alueelle.

Itäinen pronssikautemme näyttää lainanneen hautamuotonsa, lapinrauniot, rannikon hiidenkiukailta, mikä ilmentää kulttuurien välistä luovaa vuorovaikutussuhdetta. Ehkä esiisaamelaista perinnettä edustavat lapinrauniot sijoitettiin hiidenkiukaitten tapaan vesien varsille, sisäjärviemme kallioniemille ja saarille. Lapinraunioita esiintyy melko paljon Etelä-Karjalan ja Kymenlaakson järvialueilla, mutta ihme kyllä ne puuttuvat miltei kokonaan Kannaksen ja koko Viipurin läänin alueelta.

Ensimmäiset pronssiesineet, Seiman tyyppin putkikirveet tulivat Suomeen nimenomaan idästä 1600–1400 eKr. Laukaan Simunan Keski-Volgan alueelta peräisin oleva kirves on vielä miltei puhdasta kuparia. Akozino-Mälar-kirveiden päälöytöalueet jakautuvat Keski-Ruotsin ja Keski-Volgan alueiden kesken. Ruotsista on löydetty noin 80 kirvestä, mutta Venäjältä Volgan ja Kaman yhtymäalueelta noin 250 kirvestä. Niiden väliseltä alueelta on tavattu tätä kirvestyyppiä noin 450 kappaletta.

Jakautuma osoittaa havainnollisesti, kuinka intensiivistä jatkovalantaan soveltuvien pronssiesineitten kansainvälinen, vastavuoroinen kaupankäynti on ollut. Suomesta löytyneet 12 Mälarin kirvestä ovat osin ruotsalaista alkuperää, osin valettu muoteissa meillä. Kaksi niistä on Kannakselta, Kaukolasta ja Vuokselasta. Nuorin pronssikautinen kirvestyyppi on Volgan keskijuoksulta peräisin oleva Ananino-kirves, jonka valmistus alkoi noin 700 eKr. Luoteis-Venäjällä. Meiltä on tavattu kuusi vuolukivestä tehtyä valinmuottia siitä, pääosin Kainuusta.

Keramiikka on usein keskeisin arkeologisia kulttuureita määrittävä tekijä sen tunnistettavuuden, suuren lukumäärän ja levinnän vuoksi. Itäisen pronssikauden tärkein keramiikkatyyppi on Seiman kirveiden kanssa samaan aikaan levinnyt tekstiilikeramiikka, jonka nimi on peräisin sen valmistusmuotin kankaasta tai vastaavasta leimasimesta. Keramiikka on peräisin Volgan yläjuoksulta, ja sen mukainen tekniikka levisi Suomeen ja muuallekin Pohjoismaihin.

Kannakselta, Kaukolan Riukjärveltä ja Piiskunsalmelta sekä Kurkijoelta tunnetaan useita merkittäviä, rikaslöytöisiä Sarsa-Tomitsan tekstiilikeramiikkaa sisältäviä asuinpaikkoja. Riukjärveltä löydetyn tekstiilikeramiikan karsta-ajoitus vuosien 1430–1260 eKr. väliselle ajanjaksolle saattaa ilmentää kyseisen keramiikan valmistamista Kannaksella ja sen esiintymisen huippuvaihetta koko tuolla alueella. Tekstiilikeramiikan löytöpaikat ilmentävät vaikuttavasti neoliittisen kulttuurin jatkuvuutta Kannaksella niin kuin ekologisesti

edullisilla alueilla yleensäkin. Asuinpaikoilta on löydetty myös vielä pidemmälle, rautakaudelle ulottuvaa keramiikkaa.

Asbestikeramiikan sideainetta on voitu saada Saimaan alueen asbestiesiintymistä. Asbestikeramiikan monialaisista esiintymistä Kannaksella mainittakoon Luukonsaaren, Sirnitsan ja Lovozeron ryhmät. Räisälän Hovin Kalmistomäen asuinpaikka on tutkimuksellisesti niin tärkeä, että se on antanut nimensä omalle keramiikkatyypilleen. Asbestikeramiikka levisi maamme keski- ja pohjoisosiin ja pohjoiseen Skandinaviaan.

Ajoitettavissa olevien kivikautisten asuinpaikkojen ilmeinen väheneminen kivikauden loppuvaiheessa myös Kaakkois-Suomen ja Karjalan alueella näyttää viittaavan väestön elinkeinorakenteen muuttumiseen, väestön jonkinasteiseen supistumiseen tai sen liikkuvuuden lisääntymiseen. Kampakeraamisen kulttuurin aikaisen atlanttisen lämpökauden väistyminen on saattanut aiheuttaa ajan mittaan jopa poismuuttoa. Yhtenä syynä väestön vähenemiseen on saattanut olla jopa saviastioitten kestävyyttä lisäävän asbestin käyttöön-otto. Vasta nykyaikana on havaittu, että asbesti on äärimmäisen karsinogeeninen, vatsasyöpää aiheuttava kuitumineraali.

Kuva 11: Tekstiilikeramiikkaa edustavan saviastian reunapala, Kaukolan Riukjärveltä. Astian pinnassa näkyy kangaspainannetta. Museovirasto, Arkeologian esinekokoelma, KM6691:6 (Finna).

Kuva 12: Räisälän Hovin Kalmistomäeltä avautuu kaunis näkymä Vuokselle.
Kuva: Pirjo Uino 1994.

Seppä Ilmarinen rautaa takomaan

Raudan käyttöönotto merkitsi valtavaa kulttuurin kokonaishahmon ja toimintatapojen muuttumista, suoranaista mullistusta ihmisen kehityshistoriassa. Rauta, tärkein metallimme, on nykyajan teknokulttuurin luoja ja perusta. Heettläisten keksintö, raudan pelkistäminen erilaisista mineraaleista noin 1300 eKr., alkoi levitä Eurooppaan seuraavalla vuosituhannella ja saapui Suomeen noin 500 eKr. Intiassa opittiin tekemään hiiliterästä jo ajanlaskun alkua edeltävinä vuosisatoina. Muinaisruotsista peräisin oleva sana *raud* tarkoittaa järvimalmin, tärkeimmän esihistoriallisen raudanlähteen punaista väriä.

Punaisena hehkuvasta raudasta voitiin tehdä takomalla miltei mitä tahansa käyttöesineitä tai aseita. Seppien, rautioiden uusi ammattiryhmä nousi yhteiskunnallisen hierarkian kärkeen. Itämerensuomalaisessa mytologiassa rauta, takominen ja seppä, Seppo Ilmarinen, ovat kaikki tärkeässä asemassa. Ajanlaskun jälkeisellä rautakaudella syntyi voimakkaan yhteiskunnallisen kehityksen tuloksena talonpoikauskulttuuri, joka lopulta muodosti kansallisvaltiomme ja itsenäisyytemme perustan.

Ensimmäiset rautaesineet tulivat meille jo ennen esiroomalaista rautakautta aikavälillä 800–400 eKr. meren kautta lännestä ja Itä-Venäjältä Ananino-kulttuurin piiristä pronssikauden avaamia reittejä pitkin. Varhaisimman rautakauden raudanpelkistysuuneja on löydetty Itä-Karjalasta sekä Itä- ja Pohjois-Suomesta ja rautakuonaa rannikkoalueilta.

Pronssikaudella syntynyt röykkiöhautatraditio jatkui rautakauden alkupuolellakin, mutta hautojen koko pieneni oleellisesti. Röykkiöt madaltuivat vähitellen kivetyiksi kenttäkalmistoiksi ja muuttuivat lopulta – lähinnä uuden uskonnon, kristinuskon vaikutuksesta – länsi-itäsuuntaisiksi ruumishautoiksi. Vainajan mukana Vainajalaa eli kuoleman valtakuntaa varten annetut hauta-antimet, kuten korut ja arvoesineet, jäivät lopulta kokonaan pois.

Pronssikauden ja rautakauden alun löytöniukkuus Kannaksella ja muuallakin Karjalassa johtuu todennäköisesti suurelta osalta tutkimuksen puutteesta ja aukollisuudesta. Arkeologisen tutkimuksen keskeisimpiä ongelmia on yleensäkin se, että levintäkartat kertovat usein enemmän tutkimustilanteesta kuin muinaisjäännösten todellisesta määrästä.

Läheinen yhteistyö suomalaisten ja venäläisten arkeologien kanssa on tuottanut Karjalassa merkittäviä tuloksia myös rautakauden kohdalla. Uusia muinaisjäännöksiä on löytynyt satakunta, pääosa niistä kivikautisia asuinpaikkoja. Hiitolan Kylälahden Kalmistomäen kaivaustutkimuksissa Laatokan Karjalassa vuosina 2006–2009 Ville Laakso ja Stanislav Belskiy löysivät lähes sata hautaa, joista paljastui todella rikas löytöaineisto. Näiden hautausten suunta on pääosin kristillisiperäinen länsi-itä, lähinnä lounas-koillinen, kun ristiretkiajan Karjalassa esineellisten hautojen tavallisempi suunta oli pohjoinen-etelä. Useimmat hautaukset oli kehystetty suorakaiteen muotoisella, maanalaisella kiveyksellä, joiden päädissä on isoja kiviä.

Hiitolan Kylälahden Kalmistomäki on tutkittujen hautojen lukumäärällä mitaten suurin luovutetun Karjalan alueella sijaitseva ruumiskalmisto. Tämä merkittävä keskuskalmisto on ollut käytössä noin 250 vuoden ajan 1200-luvun lopulta 1500-luvun alkuun. Sen yhteyteen nousi myöhemmin Kylälahden kirkko. Kalmistomäen luunäytteistä on saatu äskettäin poikkeuksellinen DNA-tutkimustulos, joka paljastaa muinaisiin maanviljelijöihin kytkeytyviä äitilinjoja Hiitolan, Mikkelin ja Euran välille.

Kuva 13. Hiitolan Kylälahden Kalmistomäellä tutkittiin 2006–2009 suomalais-venäläisenä yhteistyönä keskiaikaista kalmistoa, joka sijaitsee kumpareella kuvan keskellä. Kuva Pirjo Uino 2009.

Muinaiskarjalaisen kulttuurin kehitys ja huippukausi

Karjalan myöhäisrautakausi, ristiretkiajalla 1100–1200-luvuilla kukoistanut muinaiskarjalainen kulttuuri on nuorimman metallikautemme hienoimpia ja rikkaimpia jaksoja. Se ei kehittynyt Suomenlahden pohjukan ja läntisen Kannaksen alueelle ilmeisesti osin siksi, että hiekkainen, ylävä ja kuiva maaperä soveltui huonosti maanviljelyyn ja karjanhoitoon. Toisena syynä saattoivat olla viikinkien idänmatkojen aiheuttamat levottomuudet. Kannaksen keskiosien pysyvä asutus näyttää alkaneen vasta 1300-luvulla. Nevan synty 3300 vuotta sitten tarjosi läntisille valloittajille ja kauppamiehille oivallisen väylän Kannaksen läpi Laatokalle ja sieltä Volgan latvoille. Tälle reitille Olhavanjoen varteen syntyi 700-luvulla perustettu Staraja Ladoga eli Aldeigjuborg.

Nevan synnyn laskettua Laatokan pintaa sen länsi- ja luoteisrannalle syntyneet rehevät alangot tarjosivat erinomaiset edellytykset viljelylle ja karjanhoidolle. Sinne kehittyi rautakauden lopulla voimakas, kukoistava talonpoikaiskulttuuri, jota rikastuttivat läntiset kulttuuri- ja väestövirtaukset. Sen kohtalona oli kuitenkin jäädä myöhemmin suurvaltapolitiikan jalkoihin.

Kuva 14: Staraja Ladoga (Vanha Laatokka) eli saagojen Aldeigjuborg oli viikinkiajalla tärkeä kauppakeskus Olhavanjoen varrella. Kuvassa näkyvät Ladogan maalinna ja kivi-
linnoitus sekä muurien sisäpuolella Pyhän Yrjön kirkko. Kuva Pirjo Uino 1984.

Karjalaisten, Karjalan kansan syntyä on selitetty pääosin kolmella tavalla. Ensimmäisen käsityksen mukaan kyseessä on hyvin pitkä, kivikaudelta alkanut jatkuva prosessi, jossa eri suunnilta tulleet väestöainekset ovat fuusioituneet vähitellen toisiinsa. Toisen käsityksen mukaan tätä alkuväestöä ovat täydentäneet Länsi-Suomesta Karjalaan viikinki- ja ristiretkiajalla tulleet uudisasukkaat. Kolmannen käsityksen mukaan karjalaiset ovat muodostuneet Laatokan kaakkoisrannalta ristiretkiajalla tulleen suomensukuisen väestön pohjalta niin, että se rakensi aikaisemmin tulleiden hämäläisten kanssa karjalaisen kulttuurin.

Näyttää ilmeiseltä, että ensimmäinen, toisella täydennetty vaihtoehto on parhaiten sopusuhteissa arkeologisen, jo esikeraamiselta ajalta lähtien jatkuvuutta ilmentävän aineiston kanssa, kuitenkin niin, että kehityksen painopiste asettuu rautakauden loppupuolelle. On selvää, että Laatokan kaakkois- ja eteläpuoli on ollut suomensukuisen väestön asuttama jo kauan ennen läntistä ekspansiota. Karjalan esihistorian vähiten tunnettu jakso kivikauden lopun ja nuoremman rautakauden välillä on nyt täydentymässä tunnistamalla niitä edustavia löytöjä vanhoista kokoelmista ja myös uusien kaivaustutkimusten avulla.

Karjalan vanhimpiin rautakautisiin löytöihin kuuluu Sortavalan Nukuttalahden matala röykkiöhauta skandinaavistyyppisine esineineen kansainvaellusajalta, 500-luvulta, sekä Käkisalmen Suotniemen 400–600-luvuille ajoittuva keramiikka. Sakkolan Lapinlahden meovingiajalle (700-luvulle) kuuluva länsisuomalaistyyppinen kalmistolöytö on tulkittu

Karjalan vanhimmaksi maanviljelyskulttuurin dokumentiksi. Se osoittaa Länsi-Suomesta itään vuosisatoja pyrkineen asutusvirtauksen saavuttaneen Laatokan rannat.

Mikkelin Kyyhkylän ja Savonlinnan Tynkkylänjoen merovingiajan löydöt osoittavat, että läntinen vaikutus oli työntynyt tuolloin jo Savoinkin saakka. Paleobotaaniset siitepölytutkimukset ovat vahvistaneet viljelyn alkaneen viimeistään tuolloin Laatokan Karjalassa. Kannakselta löytyneet kuppikivet ja Laatokan rantojen muinaislinnat voidaan nähdä läntisen kulttuurivaikutuksen ja ilmeisesti myös uudisasutuksen tuloksina.

Kurkijoen Lopotin Linnamäen juurella olevan 800–900-lukujen polttokenttäkalmiston löydöllä on länsisuomalainen leima ja muutamat esineet, kuten kolme soikeaa kupurasolkeaa, ovat tyypiltään skandinaavisia. Ne voivat olla peräisin joistain Venäjän varjagisiirtoista ja viittaavat eräiden muidenkin tuon ajan kalmistolöytöjen tavoin vilkkaisiin kaupallisiin ja väestöllisiin yhteyksiin. Kurkijoen Kalmanniemestä on Stanislav Belskiyn retkikunta löytänyt viikinkiaikaisen, 7–8 metrin pituisen veneen sisältävän hautauksen, jossa on muun muassa keihäänkärki, sotakirveitä ja ruoskanvarsia. Kyseessä on skandinaavistyyppinen hauta, jolle on vastineita esimerkiksi Staraja Ladogassa. Tällaisia rautakautisia hautalöytöjä voi tulla paljonkin lisää.

Laatokan kaakkois- ja itärannan viikinkiaikainen asutus oli voimakkaasti Staraja Ladogan vaikutuspiirissä, ja noiden alueitten kumpukalmistot sisälsivät runsaasti skandinaavisia esinemuotoja. Ne olivat luonteenomaisia etenkin päällikönhaudoille. Laatokan kaakkois- ja itäpuolen jokivarsien viikinkiaikaiset kumpuhaudat sisältävät hirsikehikkorakenteita, jotka muistuttavat Käkisalmen Karjalan ristiretkiaikaisten ruumishautojen hirsikehikoita siinä määrin, että niiden on joskus arveltu viittaavan Laatokan yli kulkeneisiin kulttuuriyhteyksiin.

Suomenlahden ulkosaarten metallikautiset löydöt

Itäisen Suomenlahden ulkosaarten mahdollisten kiviröykkiöhautojen kohdalla ei kaivaustutkimusten puuttuessa voi ainakaan vielä nimetä pronssikautisia hautoja, hiidenkiukaita. Suurin mahdollisuus niiden esiintymiseen on Suursaarella, jossa röykkiöitä esiintyy hiidenkiukaille ominaiseen tapaan korkeitten kallioitten lakialueilla.

Lavansaaren Suursuonmäen ajanlaskun alkuun ajoittuva laaja röykkiöhautakalmisto ja Tytärsaaresta löydetty kansainvaellusajan hopeasolki viittaavat skandinaaviseen ja ehkä myös balttilaiseen merenkulkuun ja paikalliseen hylkeenpyyntiin rautakaudella itäisen Suomenlahden alueella. Lavansaaren kalmistoa voidaan pitää ulkosaarten ja Karjalan länsirajan merkittävimpänä kiinteänä muinaisjäänöksenä. Hiidenkiuastyypiset polttohautoiksi osoittautuneet röykkiöt sijaitsevat pitkänä rivinä muinaislahden viereisellä hiekka-harjulla. Sakari Pälsi ehti tutkia vuonna 1930 valitettavasti ainoastaan kolme kolmestakymmenestä röykkiöstä. Nytemmin niiden löytöaineistosta on saatu radiohiiliajoituksia.

Hautojen koivutervalla tiivistetyissä puurasioissa olleiden poltettujen luiden sukupuoli ja keskimääräinen ikä osoittaa, että saarella on sijainnut ajanlaskun alun paikkeilla parin sadan vuoden ajan nuorista aikuisista miehistä koostunut yhteisö, ilmeisesti hylkeenpyytäjien leiri. Puu-uurnat ja pihkan käyttäminen niiden tiivisteinä on läntinen, skandinaavinen perinne, joka on alkanut jo pronssikaudella. Hautojen peräkkäinen sijainti hiekkaharjulla taas viittaa Baltiaan. Virumaan Jäbaran kalmisto muodostaa Suursuonmäen kalmistolle hyvän vastineen. Lavansaaren kalmisto edustaa todennäköisimmin virolaisperäisten hylkeenpyytäjien ja kalastajien hautausmaata, johon on voinut liittyä asumuksiakin.

Tytärsaaren hopeasolki on epäilemättä ulkosaarten arvokkain ja tunnetuin muinaislöytö ja samalla yksi rautakautemme upeimmista koruista. Solki saatiin jo vuonna 1897 Valtion Historiallisen museon kokoelmiin. Hopeasta valettu, kullattu solki edustaa germaanisen eläinornamentiikan ensimmäistä vaihetta. Se on tyypiltään norlantilainen ja ajoittuu kansainvaellusajalle, vuosien 400–600 välille. Tytärsaaren koillispään valtavalta lento-hiekka-alueelta löydettiin myöhemmissä kaivaustutkimuksissa keramiikkaa ja palaneita eläinten luita.

Kuva 15: Tytärsaaren Kaunismäeltä löytnyt kullattu hopeinen reliefisolki. Kuva Museo-
virasto, Arkeologian esinekokoelma, KM19807:1 (Finna).

Kymenlaakson maakuntamuseon suorittamat kaivaustutkimukset 1980–1990-luvuilla viittaavat siihen, että itäisen Suomenlahden pohjoisrannikolla ja saaristossa on ollut rautakaudella paljonkin oletettua vilkkaampaa elinkeinollista ja kaupallista toimintaa. Pyhtään Strukankallioitten roomalaisaikainen röykkiöhautakalmisto, Vehkalahden Kuorsalon todennäköisesti keskirautakautta edustava röykkiöhauta ja Västärin viikinkiaikainen röykkiöhauta sekä rannikon viitisenkymmentä hiidenkiuasta osoittavat voimakasta kulttuurista ja väestöllistä aktiivisuutta itäisen Suomenlahden pohjoisrannikolla. Se on epäilemättä ulottunut myös Suomenlahden perukkaan Karjalankannaksen rannikkoalueille saakka, mutta vähäisten maastotutkimusten vuoksi siitä ei ole juuri näyttöä.

Länsisuomalainen vaikutus näyttää esinelöytöjen valossa jatkuneen Karjalassa 1000-luvulle saakka, mutta alueen kulttuuri saa vähitellen yhä enemmän itäistä leimaa 1100-luvulta lähtien, ilmeisesti Novgorodin vaikutuksesta. Ristiretkiajalla karjalainen kulttuuri nousee todelliseen suuruuteensa osin paikalliseen kulttuuriin kohdistuneiden läntisten

vaikutteiden aktivoimana. Kyseessä on ennen kaikkea omaehtoinen, dynaaminen kulttuurisuus, eräänlainen pohjoinen renessanssi, jota on syystä pidetty jopa Suomen esihistorian komeimpana ilmiönä. Voi vain kuvitella, kuinka suurenmoinen voimakeskus Karjalasta olisi voinut muodostua vuosisatoja myöhemminkin, elleivät sodat ja alueluovutukset olisi koituneet sen kohtaloksi.

Keskukseksi muodostuu Käkisalmen, Hiitolan ja Kurkijoen alue, joissa suoritettiin jo 1880-luvulla merkittäviä kaivaustutkimuksia. Ne osoittavat osaltaan, kuinka ruumishaudat alkoivat muuttua kristinuskon etenemisen ansiosta esineettömiksi. Kehitys näyttää hui-pentuneen 1100-luvulla. Alueen mahtia ja suojeltavan omaisuuden merkitystä osoittaa osaltaan kymmenien muinaislinnojen ketju, joka reunustaa Laatokan länsirantaa etelästä pohjoiseen.

Pitkään käytetyt kyläkalmistot ilmentävät kiinteän talonpoikaisasutuksen vankkaa olemassaoloa. Ne sijoittuvat Laatokan länsi- ja luoteisrannikolle Kaukolaan, Käkisalmeen, Räisälään, Sakkolaan, Hiitolaan, Kurkijoelle ja Sortavalaan. Kannaksen länsiosasta Suomenlahden puolelta ei juuri ole merkkejä kiinteästä asutuksesta. Kannaksen keskiosien *kalm*-alkuiset paikannimet voivat kuitenkin viitata löytämättömiin esihistoriallisiin kalmistoihin. Laatokan luoteisosaan laskeva Hiitolanjoki – nykyisin maamme ainoa järvilohen esiintymispaikka (Rautjärvellä) – on ollut tärkeä liikenneyhteys Etelä-Karjalaan, Saimaan alueelle. Hiitola onkin muodostanut perinteisesti Karjalankannaksen ja Laatokan Karjalan rajalinjan.

Saimaan seutu on yleensäkin ollut läheisessä kulttuuriyhteydessä Karjalaan koko esihistorian ajan, onhan Etelä-Karjala maantieteellisesti Kannaksen luoteista jatkoa. Lappeen Kauskilan Kappelinmäen kalmiston esineistö viittaa osaltaan Karjalan ristiretkiajan kalmistokulttuurin ekspansioon länteen päin. Sen löytöaineistossa voidaan nähdä viitteitä sekä Kannakselle että Laatokan Karjalaan. Mikkelin Tuukkalan laajan kalmiston akanthuskoristeisessa esineistössä ja upeissa ketjulaitteissa on vahva karjalainen leima – onko kyse peräti uudisasutuksesta? Karjalaisia esinemuotoja on löydetty Länsi-Suomesta saakka.

Jaalan Vuohijärven Pukkisaaren viikinkiaikainen polttokenttäkalmisto, jonka esineistössä esiintyy sekä itäisiä että läntisiä piirteitä, viittaa osaltaan pitkien, Itä- ja Länsi-Suomea yhdistävien vesireittien merkitykseen. Aiemmin osoittamani mukaan Pukkisaaren tyyppikorua, nastasolkea, voitaneen pitää uusien löytöjen perusteella suorastaan itäsuomalaisena esinetyypinä.

Karjalainen taidekäsiyö – upeat muinaiskorut

Karjalan ristiretkiajan pronssikorut edustavat osaltaan esihistoriamme hienointa, arvostetuinta taidekäsiyötä. Ne ilmentävät vaikuttavasti kauneuden luomisen iloa ja monille esihistoriallisille löydöille luonteenomaista onnellista, itsetietoista ja juhlevaa elämäntunnetta. Hautalöytöihin perustuvien naistenpukujen tyylikäs upeus viittaa naisten korkealle

arvostettuun sosiaaliseen asemaan yhteisössään. Korut ovat ominaisia nimenomaan Karjalalle, ja niitä on löydetty vain satunnaisesti muualta. Soikeaa kupurasolkea voidaan pitää suorastaan kulttuurialueensa tyyppiesineenä.

Korujen tuntomerkinä on usein kasviaiheinen akanthusornamentikka. Koska se sisältää bysanttilaisten piirteiden ohella läntisiä geometrisia aiheita, sitä voidaan luonnehtia tyyliltään karjalaiseksi. On ilmeistä, että kyseessä on ainakin osittain paikallisten korupajojen tuotanto. Hopeakorujen runsaus ilmentää paikallista varallisuutta, joka lienee osin peräisin turkiskaupasta.

Tyypillisesti karjalaisia korumuotoja ovat soikeiden kupurasolkien lisäksi hopeiset hevosenkengänmuotoiset soljet, sykeröt eli hopealangasta tehdyt hiuskoristeet ja upeat ketjulaitteet puhkonaisine ketjunktajineen, korvaputkineen ja pronssihelmineen. Naistenpuvussa esiintyi usein myös pyöreitä gotlantilaisia hopeasolkia. Kristillistä aiheistoa esiintyy koruissa myös melko usein. Kaukolan Kekomäen hopeinen levyriipus *Maria orans*, ruokoileva Neitsyt Maaria, on ehkä tunnetuin kristillisaiheinen muinaiskoromme. Käkisalmen Suotniemen hopeaketju bysanttilaisine ristiriipuksineen ja helmineen on harvinaisen juhlaava. Ristiriipus on lähtöisin Bysantista, ja sen eläimenpäihin päätyvät tupet ovat skandiinaavista tekoa.

Karjala joutui rautakauden lopulla luopumaan virallisesti luonnonhenkien hallitsemasta, samanistisesta muinaisuskonnostaan ja siirtymään uuden, antiikin maailmasta kotoisin olevan metafysisen lunastususkonnon valtaan. Perinteinen uskomuskäytännne säilyi kuitenkin vielä pitkään kansan keskuudessa. Kristinuskon saapuminen Karjalaan on tapahtunut todennäköisesti aikaisemmin kuin Varsinais-Suomeen. Ristiriipusten tärkeimmät löytöalueet ovat Turun seutu ja Karjalankannaksella Kaukola, Käkisalmi, Räisälä ja Sakkola. Kristillisen ornamentikan ja lainasanojen perusteella voidaan arvella, että itäisen kansankirkkomme, ortodoksian, myöhemmin muodostanut kristinuskon suuntaus olisi saapunut Karjalaan Novgorodin suunnalta.

Novgorodiin perustettiin piispanistuin jo vuonna 990, ja sieltä käsin alettiin tehdä kääntötyötä 1000-luvun alusta alkaen suomensukuisten kansojen keskuudessa. Kaukolan Kekomäen haudoista on löydetty sormuksia, joihin on painallettu arkeologi Paula Purhosen mukaan Novgorodin sinettejä muistuttavia Rurikin merkkejä. Karjala näyttää omaksuneen kristinuskon viimeistään 1200-luvulla. Karjala alistettiin Novgorodin alaisuuteen vuonna 1278. Valamon keskiaikainen suurluostari ilmentää ortodoksisen kirkon ekspansiovista voimaa tuona aikana Karjalan alueella.

Kuva 16: Kaukolan Kekomäestä tehtyjen haualöytöjen perusteella 1952 valmistettu naisen muinaispuvun rekonstruktio. Jos puvusta tehtäisiin uusi rekonstruktio, se poikkeaisi tästä vanhasta jonkin verran. Lappeenrannan museot, Etelä-Karjalan museo, EKME12313 (Finna).

Kuvat 17: Rukoilevaa Neitsyt Mariaa esittävä hopeasolki, löytynyt Kaukolan Kekomäen kalmiston haudasta. Museovirasto, Arkeologian esinekokoelma, KM2595:114 (Finna)

Kuva 18: Käkisalmen Suotniemen kalmiston haudasta löytynyt hopeinen ketjulaite ristiteineen. Museovirasto, Arkeologian esinekokoelma, KM2487:34 (Finna).

Kulttuurien säilyminen kriisien paineessa

Karjala on ollut koko esihistoriansa ajan itäisten ja läntisten kulttuurien ja väestövirtausten kohtaamis- ja sekoittuma-alueena. Ristiretkiajan jälkeen tuo suurenmoinen alue joutui maksamaan asemastaan kohtalokkaan, katkeran hinnan. Karjalan erityisluonne raja-alueena johti Pähkinäsaaren rauhassa 1323 sen geopoliittiseen jakautumiseen kahden valtion välille. Historiallisena aikana Karjala joutui kahden imperialistisen ja kolonialistisen suurvallan, Venäjän ja Ruotsin, välisen raivokkaan valtataistelun jalkoihin ja kohteeksi. Vallankeskitys ja vastakkainasettelu syntyivät siitä huolimatta, että juuri viikinkien eli rusien idänretket olivat osaltaan johtaneet itäslaavien hallitseman Venäjän valtakunnan, rusien maan, syntyyn.

Idän hyökkäykset ulottuivat 1300-luvulla jo Hämeeseen ja Turkuun saakka. Novgorodilaisten ja ruotsalaisten välinen kahakointi laajentui sittemmin tuhoisiksi valtioiden väliseksi sodiksi, jotka kylvivät kuolemaa koko Suomeen vuosisadasta toiseen. Ne jatkuvat edelleenkin, mutta nyt muualla, sillä historian kulku, Kronoksen raivoisa vankkuri, ei pysähdy koskaan eikä missään.

Karjalan kulttuuri ja sen henkiset arvot eivät ole jääneet ajan pyörän alle. Juuri suomalaisen kulttuurin ”kalevalaiseksi” luonnehdittu ja koettu perusosa on luonut siitä sen suurenmoisen, meille kaikille läheisen ja rakkaan henkisen maailman, joka on nostanut kulttuuriamme näkyvästi ja pysyvästi esiin maailmankulttuurien näyttämölle. Tämä elää vahvasti ja on oleellinen, jatkuvasti luova osa kansallista, henkistä pääomaamme. ”Hengen voitto aineesta” on se, joka säilyy biosfääriin, elonkehän, ylle ihmisen luomassa noosfäärissä, hengenkehässä, ja ehkä myös osin epigeneettisesti omaksutussa ylisukupolvisessa muistissamme.

Menneisyys muuttuu eläväksi voimaksi vain, jos tiedostamme sen niin kuin maailmakin muuttuu näkyväksi vasta kohdattuun valon. Menneisyyden näkymät auttavat itseensä kääpertynyttä subjektiivista ihmistä elämään myös objektiivisessa ja avarassa kaukomaailmassa, jatkumossa, jossa nykyhetkenkin ongelmat asettuvat oikeisiin mittasuhteisiin. Me voimme silloin toimia paremmin lajinimemme, *sapiens*, viisas, mukaisesti. G. G. Simpsonin mukaan tiedon ja tieteen keskeisin velvollisuus on muuttaa meille evoluution rakentama kyky ymmärtää satunnaisesti maailmaa pysyväksi ominaisuudeksemme. Ihmiskunta on nyt ajautunut niin valtaviin ja vaikeiden eettisten, ekologisten, poliittisten ja sotilaallisten ongelmien keskelle, että meidän on noustava aivan uudelle tasolle kyetäksemme ratkaisemaan ne ja pelastamaan sivilisaatiomme ja planeettamme. Ne ovat nyt meidän ja vain meidän käsissämme.

Entinen Suomen Karjala on järkyttävä esimerkki siitä, miten sivilisaatiomme ja sen luoneen ihmisen pimeä puoli, väkivaltainen imperialismi, tuhoaa arvokkaan kulttuuriperinnön synnyinseutuja. Karjalan kohtalon ovat jakaneet lukemattomat kumppanit. Sen

jälkeen, kun Kiina valtasi Tiibetin vuonna 1950 ja ”palautti sen kiinalaisen emämaan helmaan”, Tiibetin lähes 4000 buddhalaistemppeleitä on tuhottu. Tänä päivänä Euroopassa riehuu jälleen kerran tuhoamissota – nyt harhaiseen slaavilaiseen rotumystiikkaan pohjautuvan imperialismiin laukaisemana. Sen tavoitteena on ”palauttaa Ukraina pyhän Äiti-Venäjän helmaan”. Karjalan ja Ukrainan kohtalo tulee toistumaan lakkaamatta, jollei kansojen välisissä suhteissa saada oleellista muutosta aikaan. Se voi onnistua vain yleisinhimillisesti koetun ja globaalisesti toteutetun yhteisvastuun kautta, sillä ”kaikki ovat syyllisiä kaikkeen kaikkien edessä” (F. Dostojevski).

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

- Alenius, T. H., Mökkönen, T. O. & Lahelma, A. 2012. Korpea vai kaskenkaatajia? Jaalan Huhdasjärven ympäristön maankäytön historia kivikaudelta keskiajalle. *Vellikuppi. Kuusankoski-Seura, kotiseutujulkaisuja*, 2012/11, s. 6–14.
- Bel'skij, S. V. & Šmelev, K. V. 2020. Kalmaniemi 1 – pogrebal'nyj kompleks epohi vikingov v Severnom Priladož'e. *Rossijskaja arheologija*, 2020, No 1, s. 141–156.
- Carpelan, C. 1999. Käännekohtia Suomen esihistoriassa aikavälillä 5100–1000 eKr. *Pohjan poluilla. Suomalaisten juuret nykytutkimuksen mukaan*. Suomen Tiedeseura, s. 249–280.
- Carpelan, C. 2002. Arkeologiset löydöt aikaportaina. *Ennen muinoin. Miten menneisyyttämme tutkitaan*. Tietolipas 180. SKS, s. 18–27.
- Carpelan, C. 2008. On the history and recent studies of the Antrea Net Find. *Karelian Isthmus – Stone Age Studies in 1998–2003*. Iskos 16. Suomen Muinaismuistoyhdistys, s. 88–127.
- Carpelan, C. & Uino, P. 2003. Between Estonia and Finland – A Reassessment of old Finds from Tytärsaari Island. *Arheoloogiga Läänemeremaades. Muinasaja teadus* 13, 75–93.
- Gorodilov, A. 2021. Excavations of Bronze Age Burial Cairns near the Village of Bolshoy Bor in 2017 (Northern Coast of the Gulf of Finland). *Materiality and Objects: Multi-disciplinary Approaches to Archaeological Material and Contexts*. Iskos 24. Suomen Muinaismuistoyhdistys, s. 68–82.
- Haggrén, G., Halinen, P., Lavento, M., Raninen, S. & Wessman, A. 2015. *Muinaisuutemme jäljet*. Gaudeamus.
- Harari, Y. 2016. *Sapiens – ihmisen lyhyt historia*. Basar.
- Huoponen, K., Lappalainen, T., Savontaus, M-L. 2006. Idästä vai lännestä? Suomalaisten geneettiset sukujuuret. *Duodecim*, 122:1, s. 63–68.
- Huurre, M. 2003. Viipurin läänin kivikausi. *Karjalan synty. Viipurin läänin historia 1*. Karjalan kirjapaino, s. 151–244.
- Häkkinen, J. 2010. Geenisukututkimus: mitä, miksi ja miten? *FamilyTreeDNA-verkkosivut. Häkkinen*. <https://docplayer.fi/6050063-Geenisukututkimus-mita-miksi-ja-miten.html>
- Häkkinen, J. 2011. Suomalaisten itäiset äitilinjat. *FamilyTreeDNA-verkkosivut. Häkkinen*. <https://docplayer.fi/68494684-Suomalaisten-itaiset-aitilinjat.html>
- Kivikoski, E. 1961. *Suomen esihistoria*. WSOY.
- Kuusamosta löytynyt kivikautinen hirvenpääkirves – yksi merkittävimmistä esihistoriallisista löydöistä Suomen alueella. *Museoviraston verkkosivut*. 8.6.2023. <https://www.museovirasto.fi/fi/ajankohtaista/kuusamosta-loytynyt-kivikautinen-hirvenpaakirves-yksi-suomen-merkittavimmista-esihistoriallisista-loydoista>
- Laakso, V. & Belskiy, S. 2018. *The Kalmistomäki Cemetery of the Kylälahti Pogost in Hiitola, Karelia: Archaeological materials from excavations in 2006–2009*. Suomen keskiajan arkeologian seura.
- Lang, V. 2020. *Homo fennicus. Itämerensuomalaisten etnohistoria*. SKS.
- Lavento, M. 2003. Viipurin läänin pronssikausi ja varhaismetallikausi. *Karjalan synty. Viipurin läänin historia 1*. Karjalan kirjapaino, s. 245–290.
- Miettinen, T. 1965. En leri dol från Hietaniemi, Luopioinen. *Finskt Museum* 1964. Suomen Muinaismuistoyhdistys, s. 34–44.
- Miettinen, T. 1996. Suomenlahden ulkosaarten esihistoriaa. *Suomenlahden ulkosaaret*. SKS, s. 49–68.
- Miettinen, T. 2012. Kymenlaakson esihistoriallinen kehitys. *Kymenlaakson historia I*. Karisto, s. 30–79.

- Niskanen, M. 2014. Saamelaiset väestögenetiikan valossa. *Saamelaiskulttuurin ensyklopedia*.
https://saamelaisensyklopedia.fi/wiki/Saamelaiset_väestögenetiikan_valossa.html
- Nousiainen, A. Keitä me olemme? *Helsingin Sanomat* 3.3.2018.
- Razzak, M. A. (Yushkova) 2021. Archaeological Survey of the Outer Islands of the Gulf of Finland in 2019. *Materiality and Objects: Multi-disciplinary Approaches to Archaeological Material and Contexts*. Iskos 24. Suomen Muinaismuistoyhdistys, s. 102–113.
- Reich, D. 2018. *Keitä olemme ja miten päädyimme tähän. Muinais-DNA ja ihmisen menneisyyden uusi tiede*. Terra Cognita.
- Saarnisto, M. 2003. Karjalan geologia. *Karjalan synty. Viipurin läänin historia 1*. Karjalan kirjapaino, s. 21–80.
- Saksa, A. 1998. *Rautakautinen Karjala. Muinais-Karjalan asutuksen synty ja varhaiskehitys*. Studia Carelica Humanistica 11. Joensuun yliopisto.
- Saksa, A. & Uino, P. & Hiekkänen, M. 2003. Ristiretkiaika 1100–1300 jKr. *Karjalan synty. Viipurin läänin historia 1*. Karjalan kirjapaino, s. 383–474.
- Salo, U. 2012. *Kalevalaiset myytit ja uskomukset 1–3*. Amanita.
- Uino, P. 1997. *Ancient Karelia – Archaeological Studies*. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja 104. Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Uino, P. 1999. Muinais-Karjala arkeologian kannalta. *Pohjan poluilla. Suomalaisten juuret nykytutkimuksen mukaan*. Suomen Tiedeseura, s. 337–350.
- Uino, P. 2003. Keskirautakausi. Viikinkiaika. *Karjalan synty. Viipurin läänin historia 1. Karjalan kirjapaino*, s. 291–382.
- Uino, P. 2018. Nykynäkymiä Karjalan arkeologiseen tutkimukseen. Esitelmä. *Muinaiskarjalaisen kulttuurin rekonstruktio* -seminaarissa 15-16.3.2018.
<https://blogs.helsinki.fi/personal-name-systems/files/2018/04/Nykynäkymiä-Karjalan-arkeologiseen-tutkimukseen.pdf>
- Uino, P. & Carpelan, C. 2022. Säkkijärven hirvenpään tarina – Mikä, mistä, milloin? *Kalmistopiiri* 14.10.2022. <https://kalmistopiiri.fi/2022/10/14/sakkijarven-hirvenpaan-tarina---mika-mista-milloin/>